

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІОЛОГІЇ ТА УПРАВЛІННЯ

КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ФІЛОСОФІЇ ТА УПРАВЛІННЯ

**Кваліфікаційна робота
магістра**

**ЕВОЛЮЦІЯ КОНЦЕПЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ
МАТЕРІВ-ОДИНАЧОК В УКРАЇНІ**

Виконала: магістрант 2-го курсу, групи 8.2319-ср-з
спеціальності 231 «Соціальна робота»
освітньо-професійної програми
«Соціальна робота»
Н.В.Гмирянська

Керівник: професор кафедри соціальної філософії та
управління, доцент, д.і.н. Приймак О.М.

Рецензент: професор кафедри соціальної філософії
та управління, професор, д.філос.н. Кривега Л.Д.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціології та управління
Кафедра соціальної філософії та управління
Рівень вищої освіти магістр
Спеціальність 231 «Соціальна робота»
Освітньо-професійна програма «Соціальна робота»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри соціальної філософії та управління

_____ Т.І.Бутченко
« ____ » _____ 2020 року

З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Гмирянській Наталії Володимирівні

(прізвище, ім'я, по-батькові)

1. Тема роботи Еволюція концепції соціального захисту матерів-одиначок в Україні

керівник роботи Приймак Олег Миколайович, д.іст.н., доцент
(прізвище, ім'я, по-батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом ЗНУ від «25» травня 2020 року № 606-с

2. Строк подання студентом роботи 3 грудня 2020 року

3. Вихідні дані до роботи Дерега В.В. Соціальна і гуманітарна політика : навч. посіб. Миколаїв. 2012. 178 с.; Данилюк О.І. Адресність соціальної допомоги як ефективний інструмент у подоланні малозабезпеченості : теоретичний підхід. Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету. Кам'янець-Подільський. 2016. №27. С. 88-97; Болотіна Н.Б. Право соціального захисту : становлення і розвиток в Україні. Київ, 2005. 381 с.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) 1. Проаналізувати стан наукової розробки проблеми соціального захисту одиноких матерів. 2. Уточнити поняття «соціальний захист», «соціальна допомога», «матері-одиначки». 3. Визначити основні принципи та методи дослідження соціального захисту матерів-одиначок. 4. Визначити сутність та зміст соціального захисту матерів-одиначок в Україні. 5. Проаналізувати етапи розвитку нормативно-правової бази соціального захисту матерів-одиначок в Україні. 6. Визначити роль соціальних служб в реалізації соціального захисту матерів-одиначок в Україні. 7. Виявити класифікацію елементів соціального захисту матерів-одиначок в Україні. 8. Розробити напрями вдосконалення соціального захисту матерів-одиначок в Україні.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень)

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
Розділ 1	Приймак О.М., професор кафедри соціальної філософії та управління	25.05.2020	25.05.2020
Розділ 2	Приймак О.М., професор кафедри соціальної філософії та управління	26.06.2020	26.06.2020
Розділ 3	Приймак О.М., професор кафедри соціальної філософії та управління	03.10.2020	03.10.2020

7. Дата видачі завдання _____ 25 травня 2020 року _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1.	Вибір теми кваліфікаційної роботи	Березень – квітень 2020	<i>виконано</i>
2.	Бібліографічний пошук	Травень 2020	<i>виконано</i>
3.	Розробка основних положень роботи	Травень 2020	<i>виконано</i>
4.	I розділ	Червень 2020	<i>виконано</i>
5.	II розділ	Липень – серпень 2020	<i>виконано</i>
6.	III розділ	Жовтень – листопад 2020	<i>виконано</i>
7.	Систематизація висновків	Листопад 2020	<i>виконано</i>
8.	Нормоконтроль	Листопад – грудень 2020	<i>виконано</i>

Студент _____ Н.В. Гмирянська

Керівник роботи _____ О.М. Приймак

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ І.С.Цапліна

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота складається зі 105 сторінок, 136 позицій у списку літератури, 1 додатку.

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ, СОЦІАЛЬНА ДОПОМОГА, МАТЕРІ-ОДИНАЧКИ

Мета дослідження: вивчення особливостей еволюції концепції соціального захисту одиноких матерів в Україні.

Об'єкт дослідження: соціальна робота з одинокими матерями.

Предмет дослідження: соціальний захист одиноких матерів в Україні.

Методи дослідження: аналіз, синтез, індукція, дедукція, класифікація, вторинної обробки даних.

Гіпотеза: одними з головних завдань соціального захисту одиноких матерів є зменшення негативних наслідків бідності шляхом надання короткотермінової адресної допомоги матерям-одиначкам та запобігання бідності шляхом створення умов для самостійного вирішення своїх проблем. що суттєво відзначиться на якості життя цієї соціально незахищеної категорії громадян.

Висновки: 1. Сучасний розвиток системи соціального захисту одиноких матерів України потребує комплексного підходу при зміні принципів її побудови, виходячи з ринкових реалій розвитку країни. Соціальне обслуговування, соціальне спонсорство, стимулювання надання послуг за допомогою прямого бюджетного фінансування та залучення коштів недержавних структур сприятиме підвищенню соціальних стандартів у державі та покращенню матеріальних умов існування одиноких матерів.

2. За роки своєї незалежності в Україні створені певні механізми функціонування системи соціального захисту матерів-одиначок та проводиться систематичне реформування економіки. Але так як система соціального захисту населення створена ще за радянських часів вона потребує модернізації та оновлення.

ESSAY

Qualification work consists of 105 pages, 136 items in the bibliography, and 1 appendix.

SOCIAL PROTECTION, SOCIAL CARE, SINGLE MOTHERS

The purpose of the study: to study the evolution of the concept of social protection of single mothers in Ukraine.

The object of the study: social work with single mothers.

The subject of the study: social protection of single mothers in Ukraine.

Methods of the study: analysis, synthesis, induction, deduction, classification, secondary data processing.

Hypothesis: one of the main tasks of social protection of single mothers is to reduce the negative effects of poverty by providing short-term targeted assistance to single mothers and preventing poverty by creating conditions for independent solutions to their problems, which will significantly affect the quality of life of this vulnerable category of citizens.

Conclusions: 1. The modern development of the system of social protection of single mothers of Ukraine requires a comprehensive approach to changing the principles of its construction, based on the market realities of the country's development. Social services, social sponsorship, stimulating the provision of services through direct budget funding, and raising funds from non-governmental organizations will help raise social standards in the state and improve the material conditions of single mothers.

2. During the years of its independence, Ukraine has established certain mechanisms for the functioning of the system of social protection of single mothers and is carrying out systematic economic reform. However, since the system of social protection was created in Soviet times, it needs modernization and renewal.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ МАТЕРІВ-ОДИНАЧОК.....	6
1.1. Стан наукової розробки теми.....	6
1.2. Уточнення головних понять: «соціальний захист», «соціальна допомога», «матері-одиначки».....	21
1.3. Принципи та методи дослідження соціального захисту Матерів-одиначок в Україні.....	36
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕВОЛЮЦІЇ КОНЦЕПЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ МАТЕРІВ-ОДИНАЧОК В УКРАЇНІ.....	50
2.1. Матері-одиначки як об'єкт соціального захисту та роботи.....	50
2.2. Етапи розвитку нормативно-правової бази соціального Захисту матерів-одиначок.....	65
2.3. Класифікація елементів соціального захисту Матерів-одиначок.....	81
РОЗДІЛ 3. ПРАКСЕОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕВОЛЮЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ МАТЕРІВ-ОДИНАЧОК.....	105
3.1. Розвиток та сучасний стан соціального захисту матерів-одиначок в м. Запоріжжя.....	105
3.2. Напрями вдосконалення соціального захисту Матерів-одиначок в Україні.....	117
ВИСНОВКИ.....	130
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ.....	137
ДОДАТКИ.....	146

ВСТУП

Актуальність дослідження. Вивчення питання соціального захисту матерів-одиначок обумовлено тим, що в результаті сучасних тенденцій неповна сім'я - одна з найгостріших проблем нашого суспільства. В даний час велика частина сімей є неповними.

Криза сім'ї як базового соціального інституту відбувається через погіршення стану сім'ї в усіх аспектах її життєдіяльності. Негативні реалії нашої країни пов'язані з розвитком масового алкоголізму, наркоманії, зростанням агресивності і жорстокості, низького рівня життя, невирішеністю житлового питання, погіршенням екологічної обстановки та ослабленням здоров'я населення, в тому числі дітей, які народжуються. Велике значення мають і несприятливі демографічні тенденції, які самі породжуються і підживлюються важким станом сім'ї.

Соціальна робота з матерями-одиначками повинна враховувати особливості життєвих ситуацій і включати в себе заходи по стабілізації сім'ї та підтримки її з боку соціально-психолого-педагогічного рівня.

Проблемна ситуація полягає у тому, що одинокі матері належать до категорії соціально незахищених верств населення та потребують соціального захисту з боку держави, що є вкрай необхідним через сучасний стан економіки та низький рівень життя.

Проблемам сімей одиноких матерів присвячено небагато робіт, більшість з них написано на основі матеріалів досліджень дореформеного періода.

В останні роки дослідження неповних сімей стосувалися таких питань як особливості неповної сім'ї, види, причини формування, допомога неповним сім'ям.

Методологічною базою основних досліджень виступають соціологічні, культурно-історичні, філософські та психологічні дослідження сім'ї як соціального інституту суспільства, що відбилися в роботах В. М. Целуйко, Н. Ф. Басова, Л. К. Рашітова, Ю. В. Пигарева, Г. З. Нафікової, А. Б. Синельникова, Е.

І. Холостової, Т. С. Зубкової, А. І. Антонова, Е. В. Чурілової, Л. М. Прокоф'євої та ін.

Проблемам матерів-одиначок присвячені праці С. С. Данилової, А. І. Єремєєва, Н. В. Башкірова, С. Г. Захарова, Л. А. Кадушкіна, К. Н. Каменевої, Ю. С. Кузнєцової, К. Е. Немирівського, Р. В. Овчарової, Н. П. Романової, С. Л. Соловйової і ін.

Втім, незважаючи на різноманіття публікацій деякі проблемні питання залишаються дискусійними або недостатньо дослідженими.

Об'єктом дослідження виступає одинока мати.

Предмет дослідження – соціальний захист одиноких матерів в Україні.

Метою дослідження є вивчення особливостей еволюції концепції соціального захисту одиноких матерів в Україні.

Згідно з метою маємо такі завдання:

- проаналізувати стан наукової розробки проблеми соціального захисту одиноких матерів;
- здійснити уточнення змісту головних понять дослідження: «соціальний захист», «соціальна допомога», «матері-одиначки»;
- визначити основні принципи та методи дослідження, що використовуються у даній роботі;
- визначити сутність та зміст соціального захисту одиноких матерів;
- проаналізувати види та методи соціального захисту одиноких матерів;
- дослідити етапи розвитку нормативно-правової бази соціального захисту матерів-одиначок;
- виявити класифікацію елементів соціального захисту матерів-одиначок в Україні;
- розробити напрями вдосконалення соціального захисту матерів-одиначок в Україні.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що у ньому пропонуються заходи щодо поліпшення соціального захисту одиноких матерів в Україні.

Гіпотеза: одними з головних завдань соціального захисту садиноких матерів є зменшення негативних наслідків бідності шляхом надання короткотермінової адресної допомоги матерям-садиначкам та запобігання бідності шляхом створення умов для самостійного вирішення своїх проблем. що суттєво відзначиться на якості життя цієї соціально незахищеної категорії громадян.

Структура роботи: кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку літератури і додатків.

РОЗДІЛ 1

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ МАТЕРІВ-ОДИНАЧОК

1.1. Стан наукової розробки теми

Криза сучасної сім'ї багато в чому пов'язана з положенням жінки в соціумі. Жінка набуває професію, робить кар'єру, стає незалежною матеріально і в стосунках, в сім'ї. Зміни сучасної сім'ї створюють інші умови її буття, ніж в патріархальній родині. Змінюються сімейні цінності і відносини в родині. Ці відносини часто носять негативний характер, одне з них - це неповні сім'ї, однією з причин яких є численні розлучення. Все частіше жінка виховує дитину одна поза шлюбом. Така жінка прагне реалізувати себе, забезпечити себе і піклуватися про дитину; ці умови буття змінюють особистість самої матері яка виховує дитину в неповній сім'ї.

Неповна сім'я все частіше вважається нормою, жінки сприймають такий стан як звичну ситуацію, в якій навіть поодинці вона здатна займатися дитиною, кар'єрою, самовдосконалюватися і мати активне соціальне життя. Таким чином, змінюються особистісні якості жінки, яка виховує дитину в неповній сім'ї. В цій ситуації змінюється і її зі буття з дитиною, що можливо не завжди усвідомлюється самою матір'ю, і може носити деструктивний характер.

Проблема сімей одиноких матерів в нашій країні сама по собі не нова, але робіт, присвячених цим сім'ям, небагато, причому більшість з них написано на основі матеріалів досліджень дореформеного періода.

В останні роки дослідження неповних сімей стосувалися таких питань як особливості неповної сім'ї, види, причини формування, допомога неповним сім'ям.

Методологічною базою даних досліджень виступають соціологічні, культурно-історичні, філософські та психологічні дослідження сім'ї як

соціального інституту суспільства, що відбилися в роботах В. М. Целуйко, Н. Ф. Басова, Л. К. Рашітова, Ю. В. Пигарева, Г. З. Нафікової та ін.

Проблемам матерів-одиначок присвячені праці С. С. Данилової, А. І. Єремєєва, Н. В. Башкірова, С. Г. Захарова, Л. А. Кадушкіна, К. Н. Каменевої, Ю. С. Кузнєцової, К. Е. Немирівського, Р. В. Овчарової, Н. П. Романової, С. Л. Соловійової та ін.

Наукові дослідження неповної сім'ї (Т. Алексеєнко, М. Докторович, І. Зверєвої, Б. Ковбас, В. Костів, В. Постовий, І. Трубавіна, В. Целуйко, Л. Шнейдер та ін.), а також праць класиків вітчизняної педагогіки (А. Макаренко, В. Сухомлинський, М. Стельмахович) свідчать, що їх автори відносять неповну сім'ю до потенційно несприятливого фактора соціалізації особистості дитини. Проблемі соціально-педагогічної роботи з неповними сім'ями присвячені наукові пошуки Т. Алексеєнко, О. Безпалько, І. Зверєвої, А. Капської, І. Пєши та ін. Формування культури і готовності до материнства досліджували І. Братусь, Н. Максимовська, Г. Філіпова; формуванню усвідомленого батьківства присвячені дослідження Т. Веретенко, В. Кравця, В. Кікінеджи, Г. Лактіонової та ін. Разом з тим аналіз наукової літератури показав, що залишаються недостатньо розробленими питання соціально-педагогічної допомоги неповним сім'ям, які складаються з матері та дитини (дітей).

Достатньо уваги приділяється аналізу сучасних форм соціального захисту вітчизняними та зарубіжними авторами. Зокрема серед вітчизняних науковців, які досліджують ці проблеми, слід відзначити О. Василик, О.Д. Гордей, Н. Гриньова, Є.І. Крихтіна, Л.С. Момотюк, Т.О. Стеценко, С. Цимбалюк, С.І. Юрій, Н. Якуненко та ін. Однак деякі проблемні питання залишаються дискусійними або недостатньо дослідженими. Так, потребують першочергової уваги проблеми, пов'язані зі специфікою соціального захисту населення в умовах становлення багатоукладної економіки, розвитку ринкових відносин [100, с.419].

Дослідженням феномену соціального благополуччя займалися такі дослідники, як Г.В. Разинський, О.Ю. Костіна, М.О. Батурич, С.О. Башкатов, Н.В. Гафарова та ін. Психологічні аспекти самотності досліджувала О.І. Скорова.

С.Г. Корчагіна описала види самотності та психологічні механізми її виникнення. Дослідженням проблеми самотніх матерів займалися: М.А. Мягкова (опис психологічних типів самотніх матерів), Б.І. Кочубей (проаналізовано основні помилки, які здійснює самотня мати в процесі виховання дитини), Я.Е. Болдова (вивчення ставлення різних вікових категорій населення до самотніх матерів) та ін.

Так, Бакширова Н. у своїй книзі «Ребенок без папы. Решение проблем неполной семьи» розглядає проблематику відсутності батька в сім'ї, вплив на дитину чоловічої фігури і проблематику виховання дитини в неповній сім'ї. У своїй книзі психолог і педагог Н. Башкірова розповідає про такі актуальні питання, як виховання дитини в цій ситуації, психологічні проблеми, стреси, критичні періоди в житті дітей від народження до підліткового віку, вплив неповної сім'ї на формування особистості дитини.

Гурко Т.О. в своїх працях розглядає теоретичні підходи до вивчення неповної сім'ї, актуальні проблеми неповної сім'ї.

Пономарьов П.А. дає широкий огляд особливостей і проблем неповної сім'ї. В своїх статтях він розглядає поняття сім'ї і проблеми виховання дітей в неповних сім'ях, вивчає соціально-психологічні особливості адаптації та психічного розвитку дітей, які виховуються в неповних сім'ях.

Багато досліджень присвячено формуванню особистості дитини в неповній сім'ї. Наумова Д.В. і Данилова М.В. розглядають особливості дитячо-батьківських взаємин у неповних сім'ях; Пономарьов П.А. і Штильников Д.Е. детально розкривають тему особливості психічного розвитку дітей в неповних сім'ях; С. К. Нартова-Бочавер, М. И. Несмеянова, Н. В. Малярова, Е. А. Мухортова в книзі «Ребенок в карусели развода» розглядають специфіку розвитку дитини в неповній сім'ї.

Психолог Целуйко В.М. в своїй книзі «Неполная семья» [120, с. 211] досліджує психологічні проблеми неповних сімей як соціального інституту суспільства, а саме:

- Поняття і типи неповних сімей.

- Неповна сім'я і діти.
- Особливості формування особистості дитини в неповній сім'ї.
- Особистість дитини в сім'ї розлучених батьків.
- Дитина в осиротілій сім'ї.
- Одинокa мати і її дитина. Психологічні проблеми позашлюбних дітей.
- Можливі форми психологічної взаємодії з неповною сім'єю.

В своїй книзі Целуйко В.М. зупинилася лише на загальних психологічних проблемах одиноких матерів та їх позашлюбних дітей. Природно, що виховання в сім'ї матері-одиначки пов'язано з рядом психологічних труднощів, але це не означає, що дитина в такій сім'ї в обов'язковому порядку виросте особистісно та соціально незрілою. Багато що залежить від того, яку стратегію виховного впливу на неї обере мати, як вона будуватиме свої відносини з нею і вчити її встановлювати взаємини з оточуючими людьми. На думку А. Я. Варги, виховання в сім'ї матері-одиначки не завжди тягне за собою негативні наслідки для дитини. Материнство самотньої жінки може бути настільки успішним, наскільки бажаною для неї стала дитина. Якщо вона була не випадковою, а «запланованою» і довгоочікуваною, то мати може подолати багато проблем, впоратися з труднощами «безбатченків» [11, с. 9].

Особливості життєвих труднощів материнства в неповній сім'ї і шляхи їх подолання розглядаються в дослідженнях материнства Каменевої Т.М. В своєму дисертаційному дослідженні вона розглядає особистісні та соціальні проблеми одиноких матерів.

В своїй роботі Каменева Т.М. зсилається на статтю Іванової О.І. та Михеєвої А.Р., які одиноких матерів поділяють в залежності від причин формування ними неповних сімей на наступні категорії:

1. «Зруйновані співжиття».
2. «Дитина для себе».
3. «Непередбачен ситуації».

Можна зробити висновок, що наявні матеріали і дослідження вказують на дедалі широкую поширеність позашлюбного материнства і одночасно на

складність, неоднозначність цього явища в сучасних умовах. Поряд з поширенням вільних подружніх спілок, воно свідчить про те, що звичні форми сімейного життя на очах змінюються. І причини, і наслідки цих змін дуже суперечливі. [37, с. 116].

В дослідженнях Овчарової Р.В. і Мягкової М.О. дана змістовна характеристика материнства в неповній сім'ї, його когнітивної, емоційної і поведінкової складової, виявлені достовірні відмінності в проявах усвідомленого і неусвідомленого материнства в неповній сім'ї, представлена типологія материнства в повних і неповних сім'ях [59, с. 193].

О.А. Чеканська і Ю.П. Данчук в своїй статті «Особливості психологічного здоров'я матерів, які виховують дітей у неповних сім'ях» [122, с. 740-751] провели теоретичне дослідження, яке дозволило уточнити визначення поняття «психологічне здоров'я» та виявити чинники, що негативно відображаються на психологічному здоров'ї матерів, які виховують дітей самостійно. Важливими психологічними проблемами є недолік часу для особистісного зростання; відчуття провини перед дитиною за те, що не змогли зберегти повну сім'я, гіпертривога та гіперопіка; страх, що жінка тепер належить тільки дитині й більше ніколи не влаштує своє особисте життя.

В статті представлені результати емпіричного дослідження, які показали, що рівень задоволеності якістю життя у матерів середній. Вони переважно не задоволені роботою (кар'єрою), особистими досягненнями і спрямуваннями, здоров'ям, спілкуванням із близькими людьми. Проте, виявлено, що психічний стан матерів, які виховують дітей самостійно, досить сприятливий. Встановлено, що у жінок відсутня нервово-психічна напруженість, депресія, відчуття самотності та тривожності, наявна підвищена стресостійкість, вони цілком задоволені своїми міжособистісними контактами, відчувають підтримку близьких, відчувають себе впевнено і розкуто в суспільстві. Визначено, що жінки, які виховують дітей самостійно, впевнені в собі і в позитивній оцінці оточуючих, зацікавлені у власному «Я», проявляють любов до себе, відчувають цінність

власної особистості та свого «Я» для інших. На фоні позитивного відношення до себе велика частина досліджуваних не бажають змінюватися.

Лунякова Лариса Григорівна – кандидат географічних наук, старший науковий співробітник Інституту соціально-економічних проблем народонаселення РАН у своїй праці «Про сучасний рівень життя сімей одиноких матерів» розглядає рівень життя і проблеми сімей одиноких матерів. Вона підкреслює, що переважна більшість обстеженої сукупності сімей одиноких матерів (до 90%) живе за межею бідності: середні душеві доходи цих сімей істотно не дотягують до величини ТТМ, який, як відомо, встановлює для основних соціально-демографічних груп населення якийсь споживчий мінімум, що забезпечує нижню межу виживання. Тому потрібні спеціально закріплені законодавчо додаткові пільги, особливі заходи соціальної політики з надання адресної соціальної допомоги саме таким сім'ям [49, с. 86-96].

Існує брак емпіричних досліджень умов соціального благополуччя самотніх жінок, зокрема особливостей ставлення до них з боку чоловіків. На цю тему провела дослідження Гавриловська К.П. Для проведення дослідження за його категоріальну основу вона обрала визначення соціального благополуччя у його вузькому розумінні: як наявність позитивних міжособистісних взаємодій, безумовного прийняття жіночої самотності на рівні соціуму, позитивного ставлення і розуміння.

У своїх дослідженнях вона зауважила, що жінки, що самотійно виховують дітей, стикаються з великою кількістю проблем та труднощів. Однією з таких проблем є неоднозначне ставлення суспільства до них.

У колективному несвідомому все ще зберігається неусвідомлений осуд жіночої самотності, перебування в шлюбі є соціально бажаним, а самотні жінки зазнають страждань через неприйняття їх вибору, через знецінення будь-яких досягнень, якщо вони не підкріплені «штампом в паспорті». Ставлення до самотньої матері досить негативне – від жалості до зневаги. Через це самотні матері, переважно, прагнуть повного об'єднання зі своєю дитиною, концентруються на ній через прагнення створити разом із дитиною

самодостатній світ. Паралельно вони продовжують пошуки чоловіка – щоб позбавитися стигми «незаміжньої». У ставленні, до самотньої розлученої матері чи вдови соціум більш поблажливий; спільнота була свідком дотримання шлюбних традицій, батько дитини (дітей) відомий, тому свобода розлученої жінки чи вдови сприймається як трагічна випадковість, а не як результат вільного вибору, через це рівень негативу по відношенню до таких жінок значно менший. [117, с. 44; 15, с. 6-10]

Цікаві дослідження зробила Єремєєва А.І. в своїй дисертації на тему: «Соціальні уявлення сучасних жінок про самотнє материнство». В своїй праці вона зробила аналіз теоретико-методологічної бази і емпіричного матеріалу.

За результатами дослідження Єремєєвої А.І. можна зробити висновок, що структура соціальних уявлень сучасних жінок – заміжніх, незаміжніх і матерів-одиначок - про самотнє материнство включає в себе базові елементи, які є загальними для досліджуваних соціальних груп (ядро). Абсолютна більшість опитаних жінок вважає, що в сучасному світі ставлення до матерів-одиначок більш терпиме, ніж раніше. Це судження увійшло в зону ядра у всіх трьох груп опитуваних. Це означає, що сучасне покоління жінок толерантно до самотнього материнства. Протягом всього дослідження зона ядра у всіх респонденток була ідентична.

Також в структуру соціальних уявлень входять специфічні (периферія) елементи, пов'язані з сімейним статусом жінок. Розглянувши соціальні уявлення жінок про самотнє материнство на основі стереотипних суджень, Єремєєва А.І. провела порівняльний аналіз серед заміжніх, не заміжніх і самотніх матерів. На основі отриманих результатів, можна зробити висновки про те, що заміжні жінки упереджено ставляться до матерів-одиначок. Вони вважають, що самотні жінки користуються своїм становищем на роботі, займаються налагодженням свого особистого життя, а дитину залишають на виховання батькам. У той час як незаміжні жінки з жалістю відносяться до одиноких матерів. Вони вважають, що самотні матері втомлюються на багато більше, ніж заміжні жінки. Матерям-

одиначкам наймовірно важко вийти повторно заміж. Самі ж самотні матері так не вважають.

Розглянувши соціальні уявлення жінок на основі асоціативного експерименту, видно, що думки всіх трьох груп жінок розходяться. Самотні матері роблять акцент на те, що у них досить скрутне становище - «втома», «низький дохід», «проблеми», «одна з дитиною». Однак статус свій оцінюють на досить високому рівні: «сильний характер», «сильна жінка», «холоднокровна», «світова жінка». Заміжні жінки зробили акцент на сімейний стан матері-одиначки: «кинута», «неповна сім'я», «неодружена», «розлучення». І разом з тим оцінили її статус як «самовпевнена». Тобто асоціації заміжніх жінок негативно забарвлені. Це безпосередньо пов'язано з їх сімейним станом, так як незаміжні жінки набагато терпиміше ставляться до одиноких матерів. В їх асоціаціях простежується жалість до матері і робиться акцент насамперед на дитину: «життя тільки для дитини», «неповна сім'я», «мати-батько», «жалість», «печаль».

Отже, Єремєєва А.І. зробила висновок, що проведене дослідження показало, що на сучасному етапі розвитку суспільства поряд з традиційними формами шлюбно-сімейних відносин існують різні альтернативи, які проявляються на змістовному і кількісному рівні створення і існування сім'ї. До їх числа відносяться сім'ї одиноких матерів як варіативна модель сучасної сім'ї. Виявлена змістовна і психологічна сутність соціальних уявлень про самотнє материнство дозволяє констатувати більш лояльне ставлення до подібного роду альтернатив, але, тим не менш, не знижує значущості в очах сучасних жінок традиційних форм сім'ї та шлюбу [31, с. 96].

Різні аспекти проблеми соціального захисту населення висвітлюються у наукових розвідках С. Бандур, К. Батигіної, Н. Болотіної, Н. Борецької, К. Ващенко, М. Мокляк, О. Новікова, О. Палій, М. Кравченко, О. Петроє, О. Піщуліна, О. Савченко, Ю. Саєнко, Т. Семигіної, Б. Сташківа, В. Скуратівського, П. Ситніка, В. Трощинського, Н. Ярош та ін.

Питання теорії та практики соціального обслуговування вразливих категорій населення вивчалися науковцями В. Загорським, А. Михненко, П.

Надолішним, Л. Тюттюю, І. Івановою, Л. Скоропадою, І. Зверєвою, Т. Семигиною, І. Миговичем та ін.

Проте недослідженою, на думку Кравченко О.О. – доктора педагогічних наук, залишається проблема соціального захисту одиноких матерів.

У своїй статті «До питання надання соціальних послуг одиноким матерям в Україні» Кравченко О.О. увагу зосередила на одиноких жінках, які не перебувають у шлюбі і самостійно виховують дітей.

В своїй праці вона проаналізувала нормативно-правову базу соціального захисту одиноких жінок з дітьми, в тому числі із забезпечення їх прав на отримання соціальних послуг.

Одинокі жінки з дітьми відносяться до категорії «вразливих груп населення» як потенційні отримувачі соціальних послуг, що мають найбільший ризик потрапляння в складні життєві обставини через вплив зовнішніх (соціальних, економічних, природних, політичних, екологічних тощо) та внутрішніх (матеріальний стан, фізичні та розумові вади розвитку, вік, спосіб життя тощо) чинників [102, с. 113].

За результатами дослідження Кравченко О.О. виокремила пропозиції для поліпшення сфери надання соціальних послуг та запропонувала нові форми соціальної підтримки цієї категорії громадян: жінки не визначені Законом України «Про соціальні послуги» в окрему категорію, а надання соціальних послуг вбачається на загальних засадах; в Законі України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» передбачити додаткові заходи соціально-економічного спрямування для підтримки одиноких батьків; потребують розробки та удосконалення організаційно-змістові та соціально-економічні аспекти соціальних послуг (з працевлаштування, психологічної допомоги, допомоги матерям та їхнім дітям соціально-педагогічного спрямування, можливості у здобутті освіти та самоосвіти, соціальні послуги з правової освіти, у сфері дозвілля, відпочинку та оздоровлення дітей шкільного віку, медико-соціальні послуги, питання виховання одинокими жінками дітей з інвалідністю тощо); створити умови для долучення недержавного сектору до

надання соціальних послуг саодиноким матерям; розширити спектр послуг, що зорієнтовані на профілактику соціального сирітства, формування усвідомленого батьківства та соціальну реабілітацію; проводити широку інформаційну політику про можливості отримання таких послуг; вивчати зарубіжний досвід з метою впровадження кращих практик соціальної допомоги на місцевому рівні; ініціювати нові форми соціальної підтримки, серед яких спеціальні освітні курси і тренінги саодиноких матерів, послуга «соціальний прокат», соціальні спеціалізовані дитячі магазини, телефони довіри, «гарячі лінії», дитячі кімнати та кімнати малюків, курси для майбутніх та молодих мам, групи саодопомоги, центри дозвілля за місцем проживання та ін.

Водночас соціальний захист саодиноких матерів, на думку Кравченко О.О., повинен включати наступні напрями: робота соціальних служб з неповними сім'ями; робота з оточенням саодиноких матерів, з саомою матір'ю-саодиначкою; волонтерська допомога; соціально-виховна і психолого-педагогічна робота з дітьми з неповних сімей; соціально-економічна допомога [44, с. 58-64].

Таким чином, проблема сімей саодиноких матерів в нашій країні саама по собі не нова, але робіт, присвячених цим сім'ям, небагато, причому більшість з них написано на основі матеріалів досліджень дореформеного періода.

В останні роки дослідження неповних сімей стосувалися таких питань як особливості неповної сім'ї, види, причини формування, допомога неповним сім'ям.

Наукові дослідження праць класиків вітчизняної педагогіки свідчать, що їх автори відносять неповну сім'ю до потенційно несприятливого фактора соціалізації особистості дитини.

Достатньо уваги приділяється аналізу сучасних форм соціального захисту вітчизняними та зарубіжними авторами. Однак дотепер деякі проблемні питання залишаються дискусійними або недостатньо дослідженими.

1.2. Уточнення головних понять: «соціальний захист», «соціальна допомога», «матері-одиначки»

Соціальний захист існує у всіх розвинених країнах світу. Необхідність соціального захисту була усвідомлена в кінці XIX на початку XX ст. Система соціального захисту включає захист громадянина від негативних наслідків безробіття, хвороби, старості тощо.

Поняття соціального захисту вперше використано американськими законодавцями в тексті Закону «Про соціальний захист США» («Social Security Act»), прийнятого 1935 р., в якому наводилося правове обґрунтування нового для США інституту обов'язкового страхування на випадок старості, смерті, інвалідності та безробіття («social» перекладається з англійської мови як «суспільний», «соціальний»; «security» – як захист, безпека, охорона, забезпечення, гарантування). Цей термін швидко й органічно вписався у понятійний апарат західних учених і практиків, оскільки виражав сутність підтримання соціально вразливих верств населення.

На жаль, до теперішнього часу законодавчого визначення терміну «соціальний захист» в Україні немає. Право на соціальний захист закріплено Конституцією України [41]. Згідно з ч. 1 статті 46 Конституції України, громадяни мають право на соціальний захист, що передбачає право на їх забезпечення у випадку повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, годувальника, безробіття та обставин, що не залежать від них, а також в старості й інших випадках, передбачених законом.

Серед науковців відсутня єдина думка та єдиний підхід щодо тлумачення поняття соціальний захист.

Так, наприклад, І. М. Сирота вважає, що термін «соціальний захист» належить до функції держави, яка піклується про матеріальне забезпечення непрацездатних громадян [97, с. 4]. А В. Ш. Шайхатдінов висловлює думку, що до соціального захисту входить діяльність держави та органів місцевого самоврядування, громадських організацій, підприємств щодо створення сприятливого навколишнього середовища, охорони материнства та дитинства,

здійснення допомоги сім'ї, охорони здоров'я громадян, професійної підготовки громадян, забезпечення зайнятості населення, охорони праці, регулювання заробітної плати та доходів населення, забезпечення громадян житлом, регулювання права власності громадян, матеріального обслуговування та забезпечення непрацездатних та інших осіб, котрі потребують соціальної підтримки. Соціальний захист є практичною діяльністю щодо реалізації основних напрямів соціальної політики [128, с. 5]. Заслуговує на увагу наукова думка А. Г. Ягодки, яка підкреслює, що соціальний захист є системою законодавчих, економічних, соціальних і соціально-психологічних гарантій, що надає: а) працездатним – рівні умови для поліпшення свого добробуту за рахунок особистого трудового внеску; б) непрацездатним і соціально вразливим категоріям населення, насамперед, дітям, молоді, що навчається, інвалідам, пенсіонерам, молодим, неповним та багатодітним сім'ям – переваги в користуванні суспільними фондами споживання, у прямій матеріальній підтримці, зниженні податків [129, с. 140-142].

Ще одне визначення поняття «соціальний захист» є в дисертаційному дослідженні К. Ю. Мельник, який відзначає, що «у більш загальному розумінні соціальний захист можна визначити як обов'язок суспільства, який реалізує держава, щодо утримання конкретної категорії громадян в особливих випадках та особливими засобами за рахунок суспільства» [51, с. 81].

З огляду на вищезазначене соціальний захист – це діяльність соціально орієнтованої держави, яка здійснюється через комплекс організаційно-правових та соціально-економічних заходів, метою яких є: по-перше, створення для працездатних громадян належних умов для забезпечення своїх соціально-економічних та духовних потреб; по-друге, гарантоване забезпечення громадянам, які потребують соціальної допомоги, рівня життя не нижче від прожиткового мінімуму [115, с. 90-95].

Можна навести ще одне визначення поняття соціального захисту, яке, на мою думку, теж розкриває його зміст.

Соціальний захист – це розгалужена мережа визнаних і гарантованих державою заходів щодо матеріального забезпечення громадян у разі втрати годувальника, працездатності, хвороби, безробіття, старості та в інших випадках, передбачених законодавством. Соціальний захист охоплює весь комплекс відносин, сутнісних зв'язків та інтересів різних соціальних суб'єктів, суспільних організацій і держави, спрямований на підтримання соціального добробуту людини в конкретних економічних умовах.

У широкому розумінні соціальний захист розглядають як діяльність держави, спрямованої на забезпечення процесу формування та розвитку повноцінної особистості, створення умов для самовизначення та ствердження в житті. У вузькому сенсі соціальний захист розглядається як сукупність економічних і правових гарантій, що забезпечують додержання найважливіших соціальних прав громадян (право на працю, на освіту, на житло, на відпочинок, на безпечне довкілля, на охорону здоров'я, на достатній життєвий рівень, на безпечні умови праці, на заробітну плату, не нижчу мінімально встановлених стандартів). Соціальний захист населення здійснюється через компенсаційні та запобіжні заходи. Компенсаційні заходи полягають у допомозі суспільства окремій особі або сім'ї, яка не має достатніх засобів для існування. Запобіжні заходи спрямовані на захист особи та її сім'ї від втрат доходу, пов'язаних із безробіттям, старінням, хворобою, а також сприяння освіті й підвищенню кваліфікації. Соціальний захист здійснюється в натуральній та грошовій формах. Існують різні теоретико-методологічні підходи до визначення сутності поняття соціального захисту. Відповідно до одного з них, соціальний захист є проявом соціальної функції держави, що містить такі форми взаємодії держави з населенням: соціальна допомога, соціальні гарантії, соціальне страхування [25, с. 63].

Держава гарантує надання громадянам матеріального забезпечення та функціонування органів соціального обслуговування, охорони здоров'я через центральні та місцеві органи виконавчої влади; фінансує виконання органами місцевого самоврядування заходів державної політики соціального захисту, які

здійснюються відповідно до делегованих ним повноважень органів виконавчої влади; гарантує органам місцевого самоврядування доходну базу, достатню для забезпечення населення послугами на рівні мінімальних соціальних потреб; через спеціально уповноважені органи здійснює контроль і нагляд за діяльністю закладів та організацій, що виконують функції соціального захисту населення [13, с. 378].

Формами соціального захисту є загальнообов'язкове соціальне страхування, соціальна допомога та соціальні гарантії. Зупинимося на визначенні поняття «соціальна допомога».

Соціальні допомоги займають важливе місце в системі соціального забезпечення населення України. Фінансування всіх видів соціальної допомоги здійснюється за рахунок Державного та місцевих бюджетів. Це є однією з основних особливостей даної форми соціального забезпечення. [119, с. 717-724].

Державна соціальна допомога – одна з форм взаємодії держави з населенням, що має адресну спрямованість і надається у вигляді субсидій, соціальних послуг і життєво необхідних товарів особам, які через непрацездатність, відсутність роботи, джерел доходу не спроможні самостійно матеріально забезпечити своє існування. Визначальна характеристика цієї форми – соціально-аліментарні недоговірні відносини держави з уразливими категоріями населення.

В загально-правовому значенні категорія «допомога» означає матеріальну підтримку громадян, які опинились у скрутній життєвій ситуації. В науці права соціального забезпечення соціальна допомога визначається не однаково.

Так, на думку А.С. Дудкіна, соціальна допомога – це форма конкретних історичних суспільних відносин, які виникають на базі діяльності, пов'язаної із задоволенням потреб людей, що опинилися у важкій життєвій ситуації, з якої вони не знаходять самостійного соціально прийняттого виходу [30, с.13]. Історичний зміст суспільних відносин, що виникають із діяльності з надання різних видів соціальних допомог, визначається тим, що кожний етап державного розвитку обумовлений спрямованістю соціальної політики, яку проводить

держава на цьому етапі. Зокрема, сучасний історичний період державотворення в Україні характеризується такими особливостями: залежність розміру соціальної допомоги від встановленого рівня прожиткового мінімуму, різноманітність видів соціальних допомог, фінансування всіх видів допомог із Державного та місцевих бюджетів.

В.Ю. Панченко вважає, що соціальна допомога – це адресна діяльність. Ознака адресності, зазначає автор, впливає з тієї обставини, що допомога є не практично безмежною сукупністю різноманітних соціальних чинників, що сприяють здійсненню інтересів тієї чи іншої людини, групи, що сприяють подоланню проблем, які виникають в їх повсякденному житті, а професійною цілеспрямованою діяльністю, орієнтованою на конкретного суб'єкта (суб'єктів) отримання, конкретну проблемну життєву ситуацію (конкретний тип проблемних життєвих ситуацій), реалізацію конкретних інтересів суб'єкта отримання в проблемній життєвій ситуації [66, с.17].

Отже, можна сказати, що соціальна допомога – це одна з основних форм підтримки суспільством осіб, чиє матеріальне становище не відповідає загальноприйнятому рівню забезпечення або є нижчим межі забезпеченості, визначеної законодавством.

В Україні створено систему соціальної допомоги, яка складається з житлової субсидії, допомоги малозабезпеченим сім'ям, допомоги інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам, допомоги сім'ям з дітьми. Державна соціальна допомога є адресною, а основні параметри соціальних гарантій визначаються на рівні держави. Нині переважна більшість виплат фінансується за рахунок субвенцій з Державного бюджету України.

Треба визначити ще одне поняття – це «одинокі матери» та хто відноситься до цієї категорії.

Офіційного чіткого визначення поняття одинокої матері, так само як і особи, яка виховує дитину без матері, не міститься ні в Трудовому кодексі України, ні в інших законах. Поняття «одинокі матери» визначається чинним

законодавством України по різному, і застосовується в залежності від того, на якій правовідносині воно поширюється.

На практиці застосовується визначення поняття одинокої матері наведене в п.9 постанови Пленуму Верховного Суду України від 06.11.1992 року №9 "Про практику розгляду судами трудових спорів" [90] і п.5 ч.13 ст. 10 ЗУ «Про відпустки» [76].

Згідно з постановою №9 матір'ю-одиначкою слід вважати жінку, що не перебуває в шлюбі і у свідоцтві про народження дитини якої відсутній запис про батька дитини або запис про батька зроблено у встановленому порядку за вказівкою матері, вдову, іншу жінку, яка виховує і утримує дитину сама.

За цим визначенням для визнання «іншої жінки» одинокою необхідно дві ознаки: вона і виховує дитину, і сама її утримує [90].

Підставою для отримання статусу одинокої матері є відсутність запису про укладення шлюбу або наявність свідоцтва про розірвання шлюбу. Втім, свідоцтва недостатньо. Необхідно підтвердити факт того, що батько справді не бере участі у вихованні дитини. Для цього мати може звернутися до суду з позовом про позбавлення його батьківських прав, з приводу чого буде постановлено рішення суду. Можна також звернутися до поліції у зв'язку з необхідністю розшуку батька у справі за позовом про стягнення аліментів. У цьому разі документом, який підтверджує факт неучасті батька у вихованні дитини, буде відповідна постановка слідчого. Також підставою може стати довідка зі школи, садочка про те, що батько не бере участі у вихованні дитини, або подібний акт, складений та підписаний сусідами. Слід додати, що зазначений перелік документів не є вичерпним, а єдиного встановленого зразка документа, який би засвідчував статус одинокої матері, немає.

Після набрання чинності Закону України "Про відпустки" від 15.11.1996 №504/96-ВР таке визначення поняття одинокої матері, яке наведене в п.9 постанови Пленуму Верховного Суду України від 06.11.1992 року №9 "Про практику розгляду судами трудових спорів" не має застосовуватись, оскільки в

п. 5 ч. 12 ст. 10 цього Закону визначено поняття одинокої матері як такої, яка виховує дитину без батька.

Отже, відповідно до роз'яснення, наданого у Листі Міністерства праці та соціальної політики України від 06.07.2006 № 247/13/116-06, участь батька або інших осіб в утриманні дитини (аліменти) не позбавляє матері статусу одинокої.

Та оскільки п.5 частини тринадцятої ст.10 ЗУ «Про відпустки» визначає одиноку матір як таку, яка виховує дитину без батька факт утримання (аліменти) для надання відпустки значення не має [76].

Це означає, що відповідно до чинного Закону України «Про відпустки» [76] одинокою матір'ю є жінка, яка виховує дитину без батька. У тому числі до цієї категорії відносяться: розлучена жінка, яка виховує дитину без батька, незважаючи на факт отримання аліментів, а також жінка, яка вийшла заміж, але діти, якої не були усиновлені новим чоловіком. Таким чином, участь батька або інших осіб в утриманні дитини не впливає на статус одинокої матері.

У трудовому законодавстві поняття «одинокa мати» зустрічається часто та існує кілька його значень. Тому Мінсоцполітики у листі від 14.04.2008 р. № 235/0/15-08/13 проаналізувало їх всі і, скажімо так, впорядкувало питання щодо застосування поняття «одинокa мати» саме з метою надання «дитячих» відпусток за ст. 19 Закону України «Про відпустки» [76]. Повідомляється, що для встановлення права на додаткову відпустку має застосовуватись таке визначення одинокої матері:

- жінка, яка не перебуває у шлюбі і у свідоцтві про народження дитини якої відсутній запис про батька дитини або запис про батька зроблено в установленому порядку за вказівкою матері;

- вдова;

- жінка, яка виховує дитину без батька (в т. ч. і розлучена жінка, яка сама виховує дитину, якщо батько не проживає разом з дитиною та відсутні інші докази його участі в її вихованні, і за цих самих умов жінка, яка вийшла заміж, але її дитину новим чоловіком не всиновлено).

Дане уточнення поняття «одинокі матері» поширюється лише на надання пільг та гарантій, пов'язаних з трудовими відносинами та на отримання матеріальної допомоги дітям одиноких матерів не поширюється.

Таким чином, одинока мати – жінка, у якої в свідоцтві про народження дитини відсутній запис про батька дитини або запис проведено в установленому порядку за вказівкою матері.

1.3. Принципи та методи дослідження соціального захисту матерів-одиначок в Україні

Протягом першої половини ХХ століття принципи організації соціального захисту були упроваджені в усіх цивілізованих державах світу. Виникає необхідність у соціальному захисті населення та збільшенні ролі держави у вирішенні деяких соціальних питань [133, с. 177].

Загалом термін «принцип» походить від латинського слова «principium», що означає початок, основу. [110, с.123].

У науковій літературі під соціальними принципами розуміється система суспільно-економічних заходів, спрямованих на матеріальне забезпечення населення від соціальних ризиків (хвороба, інвалідність, старість, втрата годувальника, безробіття, нещасний випадок на виробництві тощо).

Принципи організації соціального захисту матерів-одиначок в загальному вигляді не сформульовані ні в Конституції України, ні в законодавстві про соціальний захист. Але вони можуть бути виведені з аналізу і встановлення загальних, найбільш суттєвих рис фактичного змісту сукупності норм права соціального захисту.

У науковій літературі існує точка зору стосовно того, що принципи розподіляються на загальні та внутрішньогалузеві. Отже, треба виділити окремі й найбільш значущі принципи та надати характеристику деяким з них.

Основні принципи соціального захисту:

- принцип загальності;

- принцип рівності;
- принцип всебічності форм і видів соціального захисту;
- принцип соціальної справедливості і гуманізму;
- принцип єдності та диференціації соціального захисту;
- принцип наукової та економічної обґрунтованості;
- принцип незменшуваності;
- принцип системності і комплексності;
- принцип превентивних заходів;
- адресність;
- принцип адаптивності;
- принцип многосуб'єктності.

1. Принцип загальності соціального захисту матерів-одиначок означає те, що право на соціальний захист мають не лише громадяни України, а й іноземці. Цей принцип також встановлений в законах, які регламентують надання державної соціальної допомоги сім'ям з дітьми (ч.2 ст.1 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми»), а саме матерям-одиначкам [79].

2. Принцип рівності прав і можливостей та заборона дискримінації жінок. Згідно з Конституцією України громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. [41].

3. Принцип всебічності (універсальності) форм і видів соціального захисту розуміється як надання такого захисту у всіх випадках настання соціальних ризиків. За законодавством України визнаються і підлягають захисту всі соціальні ризики з тих, що визнаються такими у міжнародних правових актах: хвороба, безробіття, досягнення пенсійного віку, інвалідність від загального захворювання, трудове каліцтво, професійна хвороба, материнство і необхідність догляду за малолітніми дітьми (в тому числі виховання дитини/дітей без батька), втрата годувальника тощо. Ці соціальні ризики вважаються «традиційними» для всіх держав світу [7, с.115].

4. Принцип соціальної справедливості і гуманізму соціального захисту матерів-одиначок. Бути гуманним і справедливим при здійсненні соціального

захисту одиноких матерів - значить визнавати самоцінність людської особистості, її право на свободу, розвиток своїх здібностей, гідне, повноцінне і щасливе життя незалежно від національних, расових, релігійних та інших індивідуальних або соціальних особливостей. Це створення безкорисливих відносин між людьми, заснованих на взаємодопомозі, взаєморозумінні й доброті.

5. Принцип диференціації умов та рівня соціального захисту матерів-одиначок. Це означає, що для одиноких матерів встановлюються особливі умови та рівень соціального захисту. При цьому застосовуються різні критерії: вік, стать, кількість дітей, вид суспільно корисної діяльності, тривалість трудового (страхового) стажу, розмір попереднього заробітку, проживання на особливих територіях, майнове становище тощо. Цей принцип дозволяє індивідуально призначати допомогу з урахуванням зазначених критеріїв.

6. Принцип наукової та економічної обґрунтованості соціальних нормативів полягає в тому, що соціальні виплати, їх розмір мають відповідати потребам матері-одиначки та її дитини/дітей і задовольняти їх. Для реалізації цього принципу в Україні введено систему соціальних стандартів. Базовим соціальним стандартом визнано прожитковий мінімум. Закон України «Про прожитковий мінімум» від 15.07.1999 року №966-XIV визначає прожитковий мінімум як вартісну величину достатнього для нормального функціонування організму людини, збереження її здоров'я, набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості [91].

7. Принцип незменшуваності змісту та обсягу соціальних виплат та послуг при прийнятті нових законів. Цей принцип впливає зі ст. 22 Конституції України, де сказано, що конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані, а при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод [41].

8. Система соціального захисту матерів-одиначок ґрунтується на принципах системності і комплексності. Вона створюється як упорядкована

сукупність взаємодіючих компонентів, як цілісне утворення, складене з частин, як комплекс взаємопов'язаних структурних елементів, які в процесі інтеграції утворюють певну цілісність.

З системністю в організації та змісті соціального захисту матерів-одиначок пов'язана комплексність, тобто забезпечення тісної єдності всього комплексу заходів економічного, соціального, правового та іншого характеру щодо забезпечення гарантованого державою мінімального рівня їх соціального захисту.

На основі комплексного підходу вдається пов'язати рішення соціального захисту матерів-одиначок з реалізацією цілей соціальної та економічної політики держави, найбільш ефективно захистити їх від загрози переходу за межу бідності, хто опинився у важкій життєвій ситуації, перетворити соціальний захист у фактор стабілізації економічного і соціального розвитку.

9. Принцип превентивних заходів щодо соціального захисту матерів-одиначок, який означає, що слід попереджати причини соціального неблагополуччя, розкривати їх на самій початковій стадії формування і усувати. Превентивність - це не тільки і не стільки попереджувальні компенсації в грошовій і натуральній формі малозабезпеченим сім'ям одиноких матерів при підвищенні цін чи інших соціальних потрясіннях, а насамперед створення таких умов, коли матері-одиначки самі можуть впоратися зі складною життєвою ситуацією, використовувати особисті ресурси на випадки виникнення соціальних ризиків: хвороби, безробіття.

10. Один з найважливіших принципів соціального захисту матерів-одиначок – її адресність, тобто здійснення комплексу заходів з підтримки гідних умов існування конкретної одинокої матері, яка потрапила у важку життєву ситуацію, з урахуванням її індивідуальних потреб і можливостей їх задоволення відповідно до встановлених критеріїв. Слід зазначити, що в сучасних умовах надання засобів існування одиноким матерям, що потрапили у важку життєву ситуацію, поки не завжди є адресним і справедливим: соціальна допомога нерідко виплачується не тим, кому вона повинна виділятися в першу чергу.

11. Принцип адаптивності системи соціального захисту матерів-одиначок означає, що вона повинна передбачати попереджувачий перегляд соціальних нормативів в умовах інфляції і економічної нестабільності, зниження зайнятості; своєчасний розвиток правової бази організаційних структур; оновлення методів здійснення та ін. Адаптивність системи соціального захисту матерів-одиначок означає її здатність до самовдосконалення, розвитку активності та ініціативи самих жінок, їх здатності до самопомоги, прояву соціального творчого потенціалу, використанню власних коштів соціального захисту.

12. Принцип многосуб'єктності. Найважливіший суб'єкт соціального захисту матерів-одиначок - держава. Вона розробляє і здійснює соціальну політику в галузі соціального захисту.

Держава впливає на функціонування системи соціального захисту матерів-одиначок, затверджуючи державний бюджет.

Названі принципи є основоположними керівними засадами соціального захисту одиноких матерів.

Переходячи до розгляду методів дослідження соціального захисту одиноких матерів в Україні для початку треба визначити що таке метод.

Метод (від гр. *metodos* – дослідження) – планомірний шлях пізнання істини; прийом, спосіб або образ дії; спосіб досягнення мети і т д.

Розглядаючи методологію як метод наукового дослідження соціального захисту одиноких матерів, слід відмітити, що до них можна віднести формалізовані і неформалізовані методи.

Формалізовані методи дослідження:

- експертні оцінки;
- вибіркові дослідження;
- побудова системи показників;
- побудова системи аналітичних таблиць.

Неформалізовані методи – це ті, в основі яких лежать формалізовані аналітичні залежності, серед них:

- методи економічної статистики;

- математико-статистичний метод;
- економетричний метод.

Практичне застосування методів дослідження соціальної захищеності одиноких матерів потребує відповідної інформації, яка може бути отримана за рахунок вибірових обстежень населення, адміністративних даних.

Допоміжні рахунки соціального захисту – широко визнаний у європейській статистичній практиці інструмент узагальнення, опису та аналізу фінансування національних систем соціального захисту, що є важливим для вдосконалення їх діяльності. Розроблення допоміжних рахунків соціального захисту у теперішній час здійснюється в усіх країнах Європейського Союзу. Методологія складання цих рахунків розроблена європейськими статистиками для забезпечення Європейської статистичної комісії зіставними індикаторами щодо фінансових потоків, спрямованих країнами у цю галузь. Відповідно до змісту модуля 1.07 "Статистика соціального захисту" Компендіуму Європейської статистичної комісії (Statistical Requirements Compendium, 2009 edition), одним із завдань статистичних служб ЄС є забезпечення виробництва порівнянних кількісних та якісних статистичних індикаторів із соціального захисту згідно з Європейською системою інтегрованої статистики соціального захисту (ESSPROS) [32].

В цих Методологічних положеннях щодо складання допоміжних (сателітних) рахунків соціального захисту в Україні є детальне представлення видів допомоги, зокрема соціальний захист сімей (в тому числі одиноких матерів), який регламентується Законом України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» №2811-ХІІ від 21.11.1992 та Законом України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» №1768-ІІІ від 01.06.2000.

Таким чином, Європейською статистичною комісією виконано комплекс робіт, пов'язаний із систематизацією, зведенням у таблиці інформації про ресурси та витрати всіх учасників у сфері соціального захисту. В цих таблицях зафіксовані всі ресурси, які залучаються на забезпечення соціального захисту із усіх джерел фінансування (державний та місцеві бюджети; кошти фондів соціального страхування та роботодавців; кошти некомерційних організацій, що

обслуговують домогосподарства (громадські організації), кошти донорів (зовнішня допомога). Це дозволяє зрозуміти, як використовуються ресурси, оцінити ефективність поточного використання ресурсів та провести оцінку впливу реформ у сфері соціального захисту, в тому числі і в соціальному захисті одиноких матерів [52, с. 174-153].

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕВОЛЮЦІЇ КОНЦЕПЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ МЕТРІВ-ОДИНАЧОК В УКРАЇНІ

2.1. Матері-одиначки, як об'єкт соціального захисту та роботи

Вивчення питання соціального захисту матерів-одиначок обумовлено тим, що сім'я є базовою фундаментальною умовою функціонування будь-якого суспільства, найважливішим елементом його самоорганізації. В даний час велика частина сімей є неповними.

Криза сім'ї як базового соціального інституту відбувається через погіршення стану сім'ї в усіх аспектах її життєдіяльності. Негативні реалії нашої країни пов'язані з розвитком масового алкоголізму, наркоманії, зростанням агресивності і жорстокості, низького рівня життя, невирішеністю житлового питання, погіршенням екологічної обстановки та ослабленням здоров'я населення, в тому числі дітей, які народжуються. Велике значення мають і несприятливі демографічні тенденції, які самі породжуються і підживлюються важким станом сім'ї.

Ситуація така, що кожна третя дитина виховується тільки одним із батьків. Більшість дітей з неповних сімей живуть з мамами (90%), менша частина (10%) - з батьками. Головною проблемою неповних сімей є ризик опинитися за межею бідності. Матері-одиначки часто не можуть самостійно створити необхідні матеріальні умови для життя своїх дітей.

Більше 80% чоловіків, які пішли з родини відмовляються платити аліменти, кожен третій з них - з неповажної причини. Життя в неповній сім'ї часто негативно впливає і на психологічний стан дитини.

В результаті даних тенденцій неповна сім'я – одна з найгостріших проблем нашого суспільства. Соціальна робота з матерями-одиначками повинна враховувати особливості життєвих ситуацій і включати в себе заходи по стабілізації сім'ї та підтримки її з боку соціально-психолого-педагогічного рівня.

У зв'язку з цим, одним з найбільш важливих завдань на сучасному етапі є пошук нових технологій, методів і форм, спрямованих на забезпечення нормального функціонування підтримки матерів-одиначок. Одним із способів вирішення цієї проблеми є створення комплексної програми для підтримки матерів-одиначок з урахуванням життєвих ситуацій. Необхідне підвищення ролі соціального працівника, в створенні оптимальних умов для підвищення ефективності підтримки матерів-одиначок.

Дослідження окремих аспектів соціального статусу і соціальної підтримки матерів-одиначок визначається станом світових і вітчизняних досліджень в області геополітичних, соціальних та демографічних аспектів сім'ї як соціального інституту суспільства.

Соціальна робота з матерями-одиначками в Україні здійснюється різними соціальними службами та закладами соціального обслуговування шляхом надання комплексу соціальних послуг та здійснення соціального супроводу. Суб'єктами соціальної роботи з жінками виступають як державні структури на чолі з Державним Комітетом у справах молоді та сім'ї, так і недержавні організації, громадськість. Все більшого визнання отримують принципи превентивності, врахування соціокультурних і психофізіологічних особливостей жінок у процесі проведення соціальної роботи. Діяльність по створенню та розвитку системи соціальних служб для жінок, що почала складатися і має потенціал для часткового чи повного розв'язання багатьох проблем жіночого буття, стає важливим елементом соціальної політики.

Сьогодні в Україні загострюються важливі проблеми, що нерідко ведуть до занепаду й деградації суспільства. Серед таких соціальних проблем найактуальнішими є кризові явища в сім'ї, які спричиняють появу сімей з порушеною структурою – опікунських, сімей з прийомними дітьми і особливо – неповних, таких як матері-одиначки.

Сприйняття жінок як вразливої групи населення та надання їм соціальної допомоги, включаючи медичні, освітні та просвітні послуги і створення додаткових можливостей для участі у прийнятті рішень на рівні місцевих громад,

держави, суспільства в цілому та зменшення гендерної нерівності стають складовими забезпечення сталого розвитку світового співтовариства.

Багатоаспектність, різноплановість жіночих проблем актуалізують потребу в різних спеціалізованих службах, програмах, котрі мають належне науково-методичне, кадрове забезпечення, принципи організації (як державні, так і суспільні, приватні). В Україні соціальні служби для жінок почали створюватися з перших років незалежності, більш різноманітними стають їх моделі, завдяки використанню ініціатив неурядових організацій і можливостей розвитку міжнародного співробітництва [106].

Новий етап у соціальній роботі з жінками розпочався у 1996 році, коли в Україні було створено Міністерство України у справах сім'ї та молоді – вищий орган державного управління, покликаний формувати політику щодо жінок. В його структурі функціонувало спеціальне Управління у справах жінок, що складалося з двох відділів: соціально-правової роботи серед жінок і сприяння громадській і культурно-просвітницькій діяльності жінок. При Міністерстві активно діяла Координаційна рада у справах жінок, до складу якої увійшли лідерки найбільш впливових жіночих громадських організацій, що зробили вагомий внесок у розробку, а в подальшому й у реалізацію Національного плану дій по поліпшенню становища жінок. При Міністерстві було також створено громадську Раду рівних можливостей як аналітичний і дорадчий орган. У 1999 році Верховна Рада України схвалила Декларацію про загальні засади державної політики України стосовно сім'ї та жінок і Концепцію державної сімейної політики.

З моменту створення Державного центру соціальних служб для молоді напрям "соціальної роботи з жіночою молоддю" стає одним з пріоритетів у діяльності.

Неповні сім'ї, а саме матері-одиначки, стикаються з багатьма проблемами. Соціальні проблеми таких неповних сімей пов'язані, насамперед, з малозабезпеченістю, що зумовлена наявністю лише одного трудового заробітку в сім'ї.

Тому держава надає саодиноким матерям право на соціальну допомогу, компенсації, пільги та інші соціальні виплати.

Суб'єктом соціального захисту саодиноких матерів із призначення та виплати встановленої законодавством державної соціальної допомоги на дітей саодиноким матерям, а також компенсацій та інших соціальних виплат, встановлених законодавством України, надання пільг, субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг та ін. держава уповноважила надавати Управлінню соціального захисту населення України (далі – Управління) за місцем реєстрації отримувача допомоги, тобто саодинокі матері. Допомога може бути призначена і за місцем фпктичного проживання за умови подання довідки про неосдержання зазначеної допомоги в органі соціального захисту населення за місцем реєстрації.

Управління у своїй діяльності керується Конституцією та законами України, актами Президента України, Кабінету Міністрів України, наказами Міністерства соціальної політики, розпорядженнями голови районної державної адміністрації, а також положенням про управління.

Основними завданнями Управління є:

- забезпечення реалізації державної політики у сфері соціально-трудоких відносин, оплати і належних умов праці;
- організація ефективного співробітництва місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з профспілками та їх об'єднаннями, організаціями роботодавців та їх об'єднаннями;
- забезпечення реалізації державної політики з питань соціального захисту населення, підтримки сім'ї, попередження насильства в сім'ї;
- забезпечення рівності прав чоловік та жінок, протидії торгівлі людьми, виконання програм і здійснення заходів у цій сфері;
- призначення та виплата соціальної допомоги, компенсацій та інших соціальних виплат, встановлених законодавством України;

- надання субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива;

- організація та координація соціального обслуговування населення;

- здійснення соціальної роботи та надання соціальних послуг, у тому числі соціального супроводу сімей/осіб, шляхом розвитку спеціалізованих закладів, установ та служб та шляхом залучення недержавних організацій, які надають соціальні послуги;

- організація виконання комплексних програм та заходів щодо поліпшення становища соціально вразливих верств населення, сімей та громадян, які перебувають у складних життєвих обставинах та сприяння в отриманні ними соціальних виплат та послуг за місцем проживання, перебування;

- забезпечення соціальної інтеграції інвалідів, сприяння створенню умов для безперешкодного доступу інвалідів до об'єктів соціальної інфраструктури;

- здійснення нагляду за додержанням вимог законодавства під час призначення (перерахунку) та виплати пенсій органами Пенсійного фонду України;

- проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи;

- розроблення та організація виконання комплексних програм та заходів щодо забезпечення рівних прав та можливостей чоловіків та жінок;

- протидія торгівлі людьми.

Управління забезпечує в районі реалізацію державної соціальної політики з питань соціального захисту одиноких матерів, виконує комплексні програми та заходи щодо поліпшення становища одиноких матерів, які перебувають у складних життєвих обставинах, та всебічно сприяє в отриманні ними соціальних виплат та послуг за місцем проживання, перебування і здійснює заходи у цій сфері.

Управління надає саодиноким матерям консультації з питань прийому та переліку документів для призначення усіх видів компенсацій, пільг, соціальної допомоги.

Однією з основних функцій Управління є забезпечення у межах своїх повноважень захисту прав і законних інтересів саодиноких матерів.

Матері-саодиначки можуть отримати в Управлінні державну соціальну допомогу на дітей саодиноким матерям, окрім цього вони ще мають право і на інші види основних соціальних допомог, а саме:

- 1) по вагітності і пологам;
- 2) при народженні дитини;
- 3) по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку;
- 4) малозабезпеченим сім'ям;
- 5) призначення адресної безготівкової субсидії для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг та ін. в залежності від життєвих обставин жінки.

Таким чином, Управління реалізовує соціальну політику у сфері соціального захисту саодиноких матерів і надає їм у встановленому законом порядку за рахунок коштів державних і місцевих бюджетів всіх видів соціальних допомог, пільг, компенсацій, передбачених законодавством з урахуванням складу сім'ї, доходів, віку, стану здоров'я тощо.

Необхідно зазначити, що, якщо проблеми малозабезпеченості піддаються відносному вирішенню, то більш складними й такими, що не мають однозначного рішення, є виховні та соціально-психологічні проблеми, які існують у внутрішньоособистісній сфері та міжособистісних стосунках членів неповних сімей, насамперед, дітей. До них можна віднести наступні: образа, пригночення, почуття власної неповноцінності, що можуть залишитися в дітей після розлучення батьків; почуття провини перед дітьми, через що виникає гіперопіка стосовно них; труднощі в правильній статево-рольовій ідентифікації та орієнтації дітей тощо.

Безсумнівно, неповні сім'ї, які складаються з матері та дитини (дітей), потребують соціально-педагогічної допомоги і відносяться до категорії сімей, що опинилися у складних життєвих обставинах. Однією з технологій соціально-педагогічної діяльності з такими сім'ями є соціальний супровід. Перелік складних життєвих обставин визначено Порядком здійснення соціального супроводу центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді сімей та осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах, затвердженим Наказом Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 25 квітня 2008 року №1795. Відповідно до цього наказу до сімей, які відносяться до таких, що опинилися в складних життєвих обставинах, належать одинокі матері чи батьки (у тому числі неповнолітні), яким потрібна підтримка [85].

На думку І. Зверєвою та О. Безпалько соціальний супровід сім'ї – це вид соціальної роботи, спрямованої на забезпечення оптимальних умов життєдіяльності сімей, дітей і молоді, шляхом надання необхідних соціальних послуг, допомоги та здійснення відповідних заходів. Його здійснює соціальний працівник (соціальний педагог), діяльність якого спрямована на підтримку сім'ї в різних видах її життєдіяльності, формуванні здатності сім'ї самотужки долати свої труднощі, надання допомоги сім'ям з метою вирішення різних проблем [103, с. 23]. У ході соціального супроводу, який здійснюється в межах Центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, надається соціальна допомога, соціальна підтримка сімей, що передбачає надання комплексу соціальних послуг та використання різних форм, методів соціальної роботи, спрямованість та комбінування яких визначається потребами і ресурсами кожної конкретної родини. В межах соціального супроводу здійснюється соціально-педагогічний супровід, до якого залучається соціальний педагог загальноосвітнього навчального закладу або дошкільного навчального закладу, який відвідують діти з даної сім'ї. Визначення соціально-педагогічного супроводу сімей дає І. Трубавіна. На її думку – це довготривала, різнобічна допомога різним типам неблагополучних сімей, яка спрямована на створення умов для ліквідації причин неблагополуччя (чи можливості їх компенсації), форсування формування

здатності сім'ї самотужки розв'язувати свої проблеми, долати труднощі, виконувати функції, реалізовувати свій соціальний і виховний потенціал, права в суспільстві, корекцію і покращення внутрішньосімейних стосунків сім'ї із мікро- і макросередовищем. Соціально-педагогічний супровід за своєю специфікою має комплексний характер. Він полягає в тому, що містить у собі низку взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих видів діяльності фахівця, які забезпечують: правовий захист; педагогічну підтримку; психологічний супровід індивідуального розвитку; соціальне виховання; навчання навичок соціальної компетентності та усвідомленого батьківства [112, с. 15].

Тому буде логічним вважати, що завдання соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді у роботі з матерями-одиначками – надання конкретної індивідуальної допомоги сім'ї, яка складається з матері та дитини, з метою раціональної організації внутрішньосімейного та позасімейного спілкування, життєдіяльності та відпочинку, спілкування сім'ї з навколишнім середовищем, навчання раціонального розв'язання та подолання складних сімейних конфліктів, виховання дітей, а також профілактична робота щодо запобігання насильства в сім'ї, мінімізація алкогольної залежності та ін.

Одним із важливих принципів роботи з даною категорією сімей є принцип самозабезпечення сім'ї, тобто надання їй соціально-педагогічної допомоги з метою пошуку і стимуляції її внутрішніх резервів, які допоможуть сім'ї вирішити власні проблеми [38, с. 122].

У процесі соціального супроводу, відповідно до потреб і ресурсів, кожній сім'ї або окремим її членам спеціалісти центрів соціальних служб надають різнопланові соціальні послуги:

1. Соціально-побутові послуги – забезпечення продуктами харчування, м'яким і твердим інвентарем, гарячим харчуванням, транспортними послугами, засобами малої механізації, здійснення соціально-побутового патронажу, виклик лікаря, придбання й доставка медикаментів тощо.

2. Соціально-економічні послуги – допомога в залученні додаткових ресурсів для задоволення матеріальних інтересів і потреб сім'ї, що

реалізуються у формі сприяння у наданні натуральної допомоги (забезпечення одягом та взуттям тощо); допомога в оздоровленні, сприяння в отриманні державних соціальних допомог, у наданні грошової допомоги, а також допомоги у вигляді грошових компенсацій; інформування з питань працевлаштування та сприяння цьому, навчання; посередництво в наданні гуманітарної допомоги тощо.

3. Соціально-психологічні послуги передбачають надання консультацій з питань психічного здоров'я та поліпшення взаємин з навколишнім соціальним середовищем, застосування психодіагностики, спрямованої на вивчення соціально-психологічних характеристик особистості, з метою її психологічної корекції або психологічної реабілітації, надання методичних порад.

4. Соціально-медичні послуги забезпечують консультації щодо запобігання появі та розвитку можливих органічних розладів в особи, збереження, підтримка й охорона її здоров'я, здійснення профілактичних, лікувально-оздоровчих заходів.

5. Юридичні послуги передбачають надання консультацій з питань чинного законодавства, здійснення захисту прав та інтересів осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, сприяння, за потреби, застосуванню державного примусу і реалізації юридичної відповідальності осіб, що вдаються до протиправних дій стосовно певної особи (оформлення правових документів, адвокатська допомога, захист прав та інтересів особи тощо).

6. Послуги з працевлаштування – це допомога у наданні інформації у пошуках роботи, сприяння у працевлаштуванні та здійснення соціального супроводу працевлаштованої особи (у нашому випадку матері-одиначки).

7. Послуги з професійної реабілітації осіб з обмеженими фізичними можливостями – комплекс медичних, психологічних, інформаційних заходів, спрямованих на створення сприятливих умов для реалізації права на професійну орієнтацію та підготовку, освіту, зайнятість.

8. Інформаційні послуги передбачають надання інформації, необхідної для вирішення складної життєвої ситуації (довідкові послуги); впровадження нових тенденцій розповсюдження просвітницьких та культурно-освітніх знань (просвітницькі послуги); поширення об'єктивної інформації про споживчі властивості та види соціальних послуг, формування певних уявлень і ставлення суспільства до соціальних проблем (рекламно-інформаційні послуги).

9. Соціально-педагогічні послуги – ті, що складають зміст соціально-педагогічного супроводу даної категорії сімей. Соціально-педагогічні послуги спрямовані на виявлення та сприяння розвитку різнобічних інтересів і потреб членів сім'ї одинокої матері, організацію індивідуального, навчального, виховного та корекційного процесів, дозвілля, спортивно-оздоровчої, технічної та художньої діяльності, навчання одинокої матері ефективним методам виховання тощо, а також залучення до роботи різноманітних закладів, громадських організацій, зацікавлених осіб, створення групи взаємної підтримки для створення сприятливої соціальної ситуації соціалізації дітей та підвищення педагогічної культури матері одиначки [38, с. 133]. Надаючи соціально-педагогічні послуги сім'ї одинокої матері, можна домогтися таких прогнозованих результатів: підвищення самооцінки дітей; позбавлення дітей від постійного перебування в негативній обстановці в сім'ї шляхом організації активного змістовного дозвілля; формування навичок позитивної поведінки; допомога дітям у покращенні успішності в навчанні.

Разом з тим слід пам'ятати, що соціально-педагогічні послуги надаються у комплексі з іншими видами послуг (соціально-побутовими, соціально-психологічними, соціально-економічними, соціально-медичними, юридичними та ін.). Робота з дітьми із сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах, може бути індивідуальною і груповою. Так, діти беруть участь у сімейних конференціях, нарадах, консультаціях тощо. З метою організації змістовного дозвілля, підтримки талантів молоді, набуття позитивного досвіду організації дозвілля соціальні служби направляють дітей у гуртки та секції за інтересами за місцем проживання дітей [38, с. 134].

Вважаю, що однією з умов запобігання утворенню неповних сімей через причину – розлучення є формування у молоді, і перш за все, у представників чоловічої статі, навичок усвідомленого батьківства. Для цього потрібно проводити відповідні тематичні тренінги, семінари на базі, наприклад, вищих навчальних закладів.

Про необхідність надання соціально-педагогічної допомоги самотнім матерям говорить і той факт, що в Україні працюють Центри матері й дитини, які надають соціальну допомогу таким сім'ям.

Вже з 1998 року в Україні розпочинається підготовча робота щодо створення притулків та центрів для жінок, які постраждали від насильства. Ініціаторами створення таких центрів виступали як неурядові організації, так і міжнародні. Так поступово центри по роботі з жінками відкриваються в усіх областях України. На сьогодні їх більше 20-ти. Жінки з дітьми, які опинилися в складних життєвих обставинах можуть звертатися до служби у справах дітей за місцем реєстрації або фактичного проживання. Ці служби є в кожному районі, фахівці нададуть необхідну консультацію та переадресують їх до відповідних центрів.

Центри матері й дитини - це місце, де жінка разом з дитиною (дітьми) може тимчасово перебувати, якщо вона зазнала насильства (фізичного, статевого, психологічного) або існує його загроза, у разі відсутності житла, засобів для існування та ін. Метою діяльності центрів є проведення соціальної роботи, спрямованої на профілактику соціального сирітства, з особами, що тимчасово проживають у центрі; забезпечення найнеобхіднішою швидкою допомогою та здійснення (повністю чи частково) на подальшому етапі соціальної реадaptaції жінок. У притулках жінок забезпечують не тільки житлом, харчуванням, але й соціальними послугами, у перелік яких входять консультації юриста, лікаря, психолога, професійне навчання, надання необхідної інформації, конкретна допомога у налагодженні стосунків з державними структурами для вирішення проблемних життєвих ситуацій та ін.

У центрах матері й дитини одночасно можуть перебувати до декількох десятків осіб упродовж певного терміну. Після першого етапу адаптації соціальні працівники шляхом консультацій, індивідуальної та групової роботи, що спрямована на розробку плану дій на майбутнє, намагаються допомогти жінкам. При цьому точка зору спеціалістів не нав'язується. Клієнтки мають самостійно прийти до розв'язання складної ситуації, що склалася в їхньому житті. При підготовці до виходу зі стін центру соціальні працівники налагоджують зв'язки із соціальними службами, сім'ями, друзями, центрами професійної освіти. Жінкам може бути запропонована допомога в наданні житла, тимчасової матеріальної допомоги.

Центри матері й дитини можуть повністю фінансуватися за рахунок державного чи місцевого бюджету, благодійної допомоги.

Одним з таких центрів в нашому місті є комунальний заклад "Центр соціальної підтримки дітей та сімей "Затишна домівка" Запорізької міської ради (далі – Центр «Затишна домівка»), який знаходиться в Дніпровському районі міста. Цей заклад фінансується з міського бюджету.

Центр «Затишна домівка» – заклад соціального захисту дітей та сімей з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах.

Цей Центр складається з двох відділень, одне з яких працює і з самотніми матерями. Це відділення для матерів з дітьми розраховане на 9 сімей (27 осіб) – воно є структурним підрозділом стаціонарного перебування Центру «Затишна домівка». Робота відділення спрямована на надання комплексу соціальних послуг матерям з дітьми, вагітним жінкам, породіллям з новонародженою дитиною, їх соціально психологічної реабілітації, подолання складних життєвих обставин та визначення подальшого плану дій.

Відділення призначене для тимчасового проживання матері з дитиною, які перебувають у складних життєвих обставинах, зокрема матерів, які мають намір чи стосовно яких є ризик відмови від новонароджених дітей, вагітних жінок (останній триместр вагітності).

Також в цьому відділенні можуть знаходитися мати з дитиною, вагітна жінка, породілля з новонародженою дитиною, вони можуть перебувати у центрі протягом часу, необхідного для її соціально-психологічної реабілітації, подолання складних життєвих обставин та визначення подальшого плану дій Закладу, але не більш як дванадцять місяців.

У разі необхідності до відділення можуть бути направлені мати з дитиною, життю і здоров'ю яких загрожує небезпека.

У відділенні надаються такі соціальні послуги:

- 1) підтримане проживання;
- 2) екстрене втручання в ситуацію;
- 3) соціальна адаптація, інтеграція та реінтеграція у суспільство.

Організація роботи у відділенні, зокрема, передбачає:

- сприяння покращенню стосунків у сім'ї, стосунків з другим з батьків дитини, іншими родичами, створенню підтримуючого середовища;
- зміцнення стосунків батько – дитина, розвиток у батьків почуття відповідальності за здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток, формування навичок по догляду за дитиною;
- інші заходи.

На базі Центру працюють фахівці із соціальної роботи з цілодобовим чергуванням, а також практичні психологи, які надають тимчасово влаштованим там жінкам необхідну соціальну, психологічну, юридичну та соціально-педагогічну допомогу.

Але з досвіду роботи Центрів матері й дитини можна констатувати, що за допомогою до таких центрів звертаються і батьки-одинаки.

Так у 2007 році було створено Громадську організацію “Об’єднання батьків-одинаків України”. Діяльність організації спрямована на всебічну підтримку неповних сімей, виконуючи функції соціальної служби та реабілітаційного центру. Мета ГО “Об’єднання батьків-одинаків України” – об’єднати всі неповні сім’ї в Україні, створити філіали організації в усіх

обласних та районних центрах для того, щоб батьки з неповних сімей мали підтримку у вирішенні нагальних проблем своїх родин [17].

Ще одним суб'єктом соціального захисту одиноких матерів та їх дітей є служба (управління) у справах дітей (далі – Служба).

Служба у своїй діяльності керується Конституцією і законами України, а також указами Президента України та постановами Верховної Ради України, актами Кабінету Міністрів України, наказами Міністерства соціальної політики, розпорядженнями голови районної державної адміністрації, а також положенням про службу.

Основними завданнями Служби є:

- реалізація на території міста державної політики з питань соціального захисту дітей і запобігання дитячій бездоглядності та вчиненню правопорушень неповнолітніми;

- підготовка інформаційно-аналітичних і статистичних матеріалів, організація дослідження стану соціального захисту неповнолітніх;

- визначення пріоритетних напрямів поліпшення становища дітей, їх соціального захисту, сприяння фізичному, духовному та інтелектуальному розвитку дітей;

- розроблення і здійснення самостійно та разом з іншими виконавчими органами міської ради, районними адміністраціями міської ради, підприємствами, установами, організаціями усіх форм власності, об'єднаннями громадян заходів, спрямованих на поліпшення становища неповнолітніх, їх соціального захисту, забезпечення прав, свобод і законних інтересів неповнолітніх, запобігання бездоглядності та вчинення ними правопорушень, з усунення причин, що породжують ці явища, контроль за виконанням цих заходів;

- координація зусиль виконавчих органів міської ради, районних адміністрацій міської ради, підприємств, установ, організацій усіх форм власності у вирішенні питань соціального захисту неповнолітніх та організації роботи, спрямованої на запобігання бездоглядності та правопорушень серед них;

- формування громадської думки щодо поліпшення становища неповнолітніх, профілактики їх правопорушень, сприяння реалізації державної політики з питань соціального захисту неповнолітніх;
- забезпечення додержання вимог законодавства щодо встановлення опіки та піклування над дітьми, їх усиновлення, влаштування в дитячі будинки сімейного типу, прийомні сім'ї;
- ведення обліку дітей, які опинилися в складних життєвих обставинах, дітей – сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, усиновлених, влаштованих до прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу та соціально – реабілітаційних центрів (дитячих містечок).

Таким чином діяльність Служби направлена на забезпечення і захист прав, свобод і законних інтересів дітей.

Одинокі матері в разі необхідності може звернутися до районної Служби з питання тимчасового влаштування дитини до інтернатного закладу без позбавлення батьківських прав на час вирішення нею своїх складних життєвих обставин. Після розв'язання проблем жінка може забрати дитину та повернутися до свого звичного життя. Така підтримка держави є дуже суттєвою для тих жінок, яким не має на кого залишити дитину в разі необхідності.

Таким чином, незважаючи на соціально-економічні труднощі, дефіцит державного бюджету, брак підготовлених кадрів, недостатню сформованість законодавчої бази, процес формування системи соціальних служб триває. В Україні відбувається адаптація досвіду зарубіжних країн, а також з'являються ефективні вітчизняні практичні напрацювання. Суб'єктами соціальної роботи з жінками виступають як державні структури на чолі з Державним Комітетом у справах молоді та сім'ї, так і недержавні організації, громадськість. Діяльність по створенню та розвитку системи соціальних служб для матерів-одиначок, стає важливим елементом соціальної політики.

2.2. Етапи розвитку нормативно-правової бази соціального захисту матерів-одиначок

Становлення й розвиток нормативно-правової бази соціального захисту матерів-одиначок безпосередньо поєднане з юридичним забезпеченням прав сімей з дітьми, оскільки є її невід'ємною частиною. Тому розглядаючи питання розвитку нормативно-правової бази соціального захисту матерів-одиначок треба розглянути всі етапи розвитку законодавства про сімей з дітьми.

Забезпечення реалізації соціальних прав сімей з дітьми тісно пов'язане зі ставленням до дитини як до соціального об'єкта. В період мезоліту (від 15 тис. років тому і до VII тисячоліття до н. е.) утримання хворих дітей, калік, неповноцінно народжених було обтяжливим для общин. І їх просто вбивали. Запаси продуктів були незначними, що часто викликало голод, з яким община не могла боротися. Але з часом, вже в епоху неоліту, первісні люди, які жили на територіях сучасної України перейшли до відтворювальних форм господарської діяльності – скотарства і землеробства й почали поступово осідати на землях. Община могла собі дозволити утримання старих, калік та дітей. Зросла народжуваність. Зменшилась кількість убивств неповноцінних немовлят.

Але разом з тим ще до IV ст. н.е. дитина вважалася нижчим, лише економічно вигідним створінням, повністю залежним від дорослих. І тільки близько 390 р. вбивство дитини стали вважати злочином, прирівнюючи його до вбивства дорослої людини [72, с.11-12]. Саме у цей період почалося формування основ соціального захисту матері та дитини, а згодом і всієї сім'ї.

До початку IX ст. н.е у східних слов'ян завершився розклад первіснообщинного ладу, відбулося руйнування родоплемінних зв'язків. І вже починаючи з IX ст. розпочався процес повноцінного формування законодавства у сфері соціального захисту сімей з дітьми. На зміну родоплемінним відносинам прийшли територіальні, політичні та військові, створюється держава — Київська Русь на чолі з князем і його дружиною. У цей час у слов'ян сформувалася християнська концепція допомоги у формі милостині, об'єктами якої стали хворі, жебраки, вдови та сироти. З'явилися нові суб'єкти надання допомоги —

князь, церква, парафія, монастирі. Формою допомоги стала милостиня. У цей період на території сучасної України з'явилися перші нормативні акти, які регулювали надання підтримки вразливим верствам населення. Князь Володимир Великий своїм I статутом від 996 р. закріпив обов'язок духовенства здійснювати громадське благодійництво, визначив десятину (1/10) від княжих доходів, яка передавалась на утримання монастирів, церков і лікарень.

А його син Ярослав Мудрий склав перший письмовий руський звід законів – "Руська Правда", що нараховував 37 розділів і, крім статей кримінального характеру, мав статті соціального характеру. Так, наприклад, 8 статей стосувались проблем захисту дітей [106, с.301].

Стаття 99 «Руської Правди» Ярослава Мудрого закріплювала обов'язок найближчих родичів малих дітей, які втратили батька або вітчима, якщо мати вдруге вийде заміж, опікуватись над ними. На той опікунською владою були наділені саме члени суспільства, а не чиновники [60, с.322].

У XIV – першій половині XVII ст. з'являється державна система допомоги знедоленим (видача грошей монастирям і церквам з царської скарбниці; роздавання земельних ділянок та ін.) [105, с.13-14].

Втім положення нормативно-правових актів цього періоду у сфері соціального захисту сімей з дітьми з'являлися не часто, вони були безсистемними та мали обмежувальний характер.

Саме у цей період набувається необхідний досвід організації громадської опіки над нужденними та знедоленими, серед яких діти та жінки, формуються моральні засади щодо обов'язку суспільства захищати своїх громадян від негативних наслідків соціальних ризиків.

Формування законодавства та його нормативно-правового регулювання у сфері соціального захисту сімей з дітьми почалося з XVIII ст., коли на території Російської імперії, до складу якої входили більшість земель сучасної України, почався процес створення державно-адміністративної, суспільної і приватної опіки, який тривав до початку XX ст. Це стало першим (дорадянським) етапом розвитку нормативно-правової бази соціального захисту сімей з дітьми.

Розвиток соціальної сфери розпочався з указів Петра I. Так, його указом від 31 січня 1712 р. «Об учреждении во всех губерниях гошпиталей», було створено губернські лікарні, які призначалися для утримання позашлюбних немовлят. Цим указом вперше було передбачено право осіб, які здійснювали догляд за незаконнонародженою дитиною, на грошову допомогу у розмірі 3 крб. на рік.

Також його указами вперше було наголошено на необхідності навчання малолітніх дітей не лише заможних батьків, але й бідних. При цьому у школах, які створювались при монастирях, поряд з навчанням здійснювалась також опіка.

Укази Петра I суттєво змінили систему соціального захисту і допомоги знедоленим. Людину стали розглядати з позицій її трудової оцінки. Йде активна боротьба з професійним жебрацтвом, зростає роль держави у соціальній опіці, розширюються заходи, спрямовані на вилучення монастирських земель. Контроль за знедоленими був покладений на Монастирський приказ, який висилав жебраків до місць приписки, примусово віддавав на роботи. До тих, хто продовжував жебракувати вживали санкції: впійманих уперше били батогами, вдруге і втретє – таврували та надсилали чоловіків на каторжні роботи, жінок – до прядильних будинків, дітей – на суконний двір і мануфактури.

Передбачалися санкції і для тих, хто подавав милостиню: перший штраф – 5 руб., другий – 10. Милостиня не заборонялася: гроші можна було віддати в богадільню, притулок, лікарню. Старостам сіл і соцьким дозволялося збирати жебракам на хліб і одяг.

Катерина II продовжила політику у сфері соціального захисту нужденних. Вона запровадила право родини, яка брала на утримання у зимовий період незаконнонароджену дитину-сироту, на отримання грошової допомоги, розмір якої диференціювався залежно від віку такої дитини [124, с.229].

Вже в кінці XVIII ст. піклування про дітей і вагітних жінок стало добровільно-обов'язковим. 01 вересня 1763 р. було видано Маніфест про заснування виховних будинків для сиріт. А 7 листопада 1775 р. Указом Катерини II «Учреждение для управления губерний Всероссийской империи» була

законодавчо встановлена система опіки, до якої належали: 1) народні школи; 2) сирітські будинки для дітей; 3) лікарні; 4) богадільні; 5) будинки для невиліковно хворих; 6) будинки для душевнохворих; 7) робітничі будинки. Ці установи створювались як за рахунок держави, так і за ініціативою приватних осіб [116, с.12].

У 1781 р. на українські землі була поширена дія Указу Катерини II «Учреждения для управления губерний Всероссийской империи», яким передбачалося створення у кожній губернії Приказу громадської опіки – установи із соціальними функціями, на яку покладалось провадження питань суспільної опіки й медичного забезпечення. До його відання також належали народні школи, сирітські будинки для дітей, лікарні та ін. У 1810 р. Прикази громадської опіки перейшли під юрисдикцію Міністерства поліції, а пізніше – Міністерства внутрішніх справ [110, с.103].

У другій половині XIX ст. з'явилися нові інститути допомоги нужденним: лікувальні установи (лікарні, будинки для душевнохворих); навчально-виховні заклади (виховні будинки, сирітські будинки, училища для дітей канцелярських службовців); інститути пансіонерів (перебування учнів на повному утриманні); благодійні товариства.

Таким чином, законодавство цього періоду значною мірою підвищило роль держави у соціальному захисті сімей з дітьми, розширило заходи, спрямовані на вилучення монастирських земель для передачі їх сім'ям з дітьми або для лікарень, народних шкіл і т.д. Нормативно-правовими актами було розширено перелік видів соціального захисту сімей з дітьми: закріплене право вагітних, а також жінок під час пологів на медичну допомогу, сімей, на утриманні яких перебували діти, на отримання грошових виплат. Однак діяльність інститутів допомоги того часу майже не регламентувалась нормативно-правовими актами, що породжувало прояви ініціативи на місцях.

Після Жовтневої революції 1917 р. змінились суспільні відносини, політична та економічна системи держави, у тому числі і в Україні. Ці зміни відобразилися і на законодавстві у сфері соціального захисту сімей з дітьми, коли

держава організовувала соціальне забезпечення населення за свій рахунок без залучення особистих коштів працівників.

Цікава думка вченого Л.В. Отирби, який виділяє два етапи розвитку радянського законодавства у сфері захисту материнства і дитинства після Жовтневої революції 1917 р.: перший – період розвитку соціалізму (становлення законодавства щодо захисту материнства і дитинства) та другий – після прийняття Конституції СРСР 1977 р., якою була закріплена створена на той час система допомог та соціальних послуг у сфері материнства (подальше удосконалення законодавства) [63, с.16].

І хоча ці етапи мають свої особливості у наданні соціального захисту сім'ям з дітьми їх можна об'єднати.

Отже, в СРСР турбота про дітей і матерів і про зміцнення сім'ї завжди була одним з найважливіших завдань радянської держави. Тому на другому (радянському) етапі розвитку нормативно-правової бази соціального захисту сімей з дітьми формуються страхові відносини у сфері соціального забезпечення, розпочинається новий етап соціального страхування, який був заснований на залишках капіталістичної власності на засоби виробництва.

Нормативно-правовими актами того часу було визначено коло суб'єктів соціального страхування, підстави здійснення страхових виплат, які надавалися також і сім'ям з дітьми та дітям-сиротам нарівні з втратою працездатності у зв'язку з хворобою, інвалідністю та старістю.

За таких підстав особи мали право на отримання допомоги по вагітності та пологам у розмірі повного заробітку, що виплачувався протягом восьми тижнів до пологів та восьми тижнів після, та допомоги на годування дитини. За рахунок соціального страхування надавалася також медична допомога, у тому числі допомога жінці під час пологів [42, с.7].

У грудні 1917 року Декретом уряду були створені спеціальні відділи, до обов'язків яких відносилися охорона материнства і дитинства. В цьому Декреті зазначалося, що охорона материнства як соціальної функції жінки, а також охорона дитинства – прямий обов'язок держави [36, с.3].

У період «військового комунізму» та громадянської війни, майже всі позитивні досягнення у сфері соціального захисту сімей з дітьми були втрачені. Більшість страхових виплат були замінені натуральною допомогою, що не відповідало потребам населення.

Однак така ситуація тривала недовго, і вже з 1921 р. рівень соціального захисту сімей з дітьми почав підвищуватися. Держава визнавала право на отримання допомоги не лише за працюючим населенням, але й за тими, хто дійсно її потребував у зв'язку з відсутністю засобів до існування [42, с.1].

Законодавство про соціальний захист сімей з дітьми захищало і права одиноких матерів. Так у 1926 році Постановою ВЦВК РРФСР від 19 листопада 1926 року «Про введення в дію кодексу законів про шлюб, сім'ю і опіку», був введений сімейний кодекс, який максимально спростив процедуру встановлення батьківства для матерів-одиначок: досить було подати заяву про те, що такий-то є батьком під час вагітності і після народження дитини, чоловіка сповіщали і він міг оскаржити це рішення протягом року в судовому порядку [75].

На початку Великої Вітчизняної війни соціальний захист жінок та дітей був посилений, що виражалося у здійсненні певних заходів: надання соціальної допомоги жінці-матері та надання жінкам з дітьми лікувально-профілактичної допомоги [114, с. 45-54].

Реалізація політики у сфері соціального захисту жінки і дитини у той час здійснювалася за підтримки асигнуваннями з державного бюджету. Так, починаючи з 1940 р., було збільшено витрати на виплату допомоги матерям і на обслуговування дітей до 6 млн. крб., з них 1,2 млн. крб. – на виплату допомоги багатодітним сім'ям та одиноким матерям, 0,6 млн. крб. – на сплату допомоги по вагітності і пологам, а також відшкодування витрат на предмети догляду за дитиною та її годування [34, с.43].

У 1944 році статус одинокої матері був укріплений і розширений Указом Президії Верховної Ради СРСР від 8 липня 1944 року «Про збільшення державної допомоги вагітним жінкам, багатодітним і одиноким матерям, зусиллям охорони материнства і дитинства, про встановлення почесного звання «Мати-героїня» і

заснування ордена «Материнська слава» і «Медалі Материнства». Також цим Указом був врегульований порядок призначення і виплати державної допомоги одиноким матерям, розширено мережу соціальних установ, основним напрямком діяльності яких було надання соціальних послуг сім'ям з дітьми [87].

Вже з 1955 р. було запроваджено виплату допомоги при народженні дитини, яка здійснювалася для придбання засобів для догляду за дитиною (12 крб.) та її годування (18 крб.). Право на отримання допомоги при народженні було закріплене за одним з батьків за умови наявності у нього трьох місяців безперервного стажу роботи та рівня доходу за два місяці, які передували народженню дитини, що не перевищує 50 крб. [42, с. 1, 7, 20].

У зв'язку з розвитком економіки СРСР почала розвиватися і система допомоги сім'ям з дітьми з боку держави. Так, у 1970-х рр. допомога по вагітності і пологах була встановлена у розмірі заробітної плати, незалежно від трудового стажу.

У 1970 році статус одинокої матері був додатково закріплений в пункті 8 Постанови Ради Міністрів СРСР від 12.08.1970 N659 «Про затвердження положення про порядок призначення і виплати допомоги вагітним жінкам, багатодітним і одиноким матерям» [84].

Починаючи з 1973 р. нормативно-правовими актами збільшено кількість оплачуваних днів по догляду за хворою дитиною; жінки та діти забезпечувались безкоштовною медичною допомогою; уряд сприяв покращенню житлово-побутових умов молодят; була вдосконалена система державних виплат на дітей; покращено харчування і обслуговування дітей у дошкільних закладах, школах-інтернатах, дитячих будинках [50, с.176-183].

З 1 листопада 1974 р. на законодавчому рівні були введені виплати на дітей із малозабезпечених сімей (їх отримували сім'ї, в яких середній сукупний дохід на одного члена сім'ї не перевищував 50 руб. на місяць). Допомога виплачувалась на дитину до досягнення нею восьмирічного віку [23, с.101].

Крім того, в цей час було значне збільшення медичних установ по всій республіці, тому активно почала діяти державна система лікувально-профілактичної допомоги жінкам.

Таке запровадження соціальної політики у сфері соціального захисту сімей з дітьми та жінок дозволило суттєво знизити рівень материнської та дитячої смертності та підняти їх соціальний захист на якісно новий рівень.

У 1977 році була прийнята Конституція СРСР, а вже в 1978 році і Конституція УРСР, якими була сформована єдина державна система соціального забезпечення. Всі громадяни мали право на соціальний захист, а держава зобов'язувалася його реалізовувати.

Важко не погодитися з Н.Б. Болотіною, яка справедливо відзначає, що радянська модель соціального забезпечення була побудована на принципах патерналістської опіки, у якій держава відігравала роль єдиного організатора і фінансового донора [6, с.24].

В 1979 році вперше було введено виплату допомоги на дітей-інвалідів віком до 16 років. Це рішення було закріплено в Постанові ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 23 травня 1979 р. №469 «Про поліпшення матеріального забезпечення інвалідів з дитинства». Розмір допомоги на дітей-інвалідів складав 20 крб., а вже у 1990 р. був підвищений до 70 крб. Виплата цього виду допомоги була покликана компенсувати частину витрат родини та скоротити різницю якості життя сімей з хворими та здоровими дітьми.

Постановою ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 22 січня 1981 р. №235 «Про заходи щодо посилення державної допомоги сім'ям, які мають дітей» було передбачено надання працюючим матерям, за умови наявності у них стажу роботи не менше 1 року, а також жінкам, які навчаються з відривом від виробництва, частково оплачуваної відпустки по догляду за дитиною до досягнення нею одного року у розмірі 35 крб. на місяць.

24 січня 1985 р. постановою ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР була встановлена грошова допомога на дітей, які перебувають під опікою чи піклуванням, у розмірі 30 крб. на місяць на одну дитину, якщо розмір

одержуваної на таку дитину допомоги, аліментів і пенсій не перевищує 30 крб. на місяць, з припиненням виплати раніше призначеної допомоги і пенсії.

Таким чином, для другого (радянського) етапу характерним є перехід значної частини функцій соціального захисту сімей з дітьми до держави, прийняття нових нормативно-правових актів, спрямованих на створення нових видів соціальної допомоги, збільшення розмірів існуючих соціальних виплат, розширення переліку соціальних послуг, що позитивно впливало на рівень соціального захисту сімей з дітьми. Поряд із соціальним забезпеченням сімей з дітьми держава активно брала участь у створенні системи лікувально-профілактичної допомоги жінкам та дітям, шляхом збільшення медичних закладів для їх обслуговування [36, с.3].

Але були і недоліки в радянському правовому регулюванні соціального захисту сімей з дітьми.

Розвиток української моделі правового регулювання соціального захисту сімей з дітьми був неможливий, оскільки була ізоляція радянських високопосадовців та вчених від розробок та здобутків західних країн у соціальній сфері.

В СРСР єдиним джерелом фінансування соціального захисту сімей з дітьми був державний бюджет. Дуже часто соціальна сфера була недофінансована, оскільки в державі вона не займала пріоритетного місця. Більшість нормативно-правових актів УРСР у сфері соціального захисту сімей з дітьми мала декларативний характер.

Сучасний (пострадянський) етап соціального захисту сімей з дітьми розпочався з моменту проголошення Україною незалежності (1991 р.) і триває до сьогоднішнього дня.

Нормативно-правова база соціального захисту сімей з дітьми, в тому числі метерів-одиначок, зазнала певних перетворень. Кожен рік Уряд приймає нові нормативно-правові акти, які мають на меті суттєво покращити рівень життя сімей з дітьми. Але треба визнати, що існує певна захаращеність цими нормативно-правовими актами з одного і того ж питання, що призводить до

зниження якості надання допомоги у сфері соціального захисту тим, кому вона найнеобхідніша.

Тому законодавство у сфері соціального захисту сімей з дітьми потребує суттєвих перетворень, так як цього вимагає сучасний стан розвитку суспільства та економіки.

Всі нормативно-правові акти у сфері соціального захисту сімей з дітьми мають створюватися на головних засадах основного закону України.

Основним законом України є Конституція, положення якої закріплюють найголовніші права і свободи людини. Згідно діючої Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення громадян у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Соціальні виплати та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом (статті 3, 46 Конституції України) [43].

Конституція України гарантує правовий захист, матеріальну і моральну підтримку материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям (стаття 24 Конституції України) [43].

У Державній цільовій соціальній програмі підтримки сім'ї до 2016 року [49], затвердженій постановою Кабінету Міністрів України від 15 травня 2013 р. №341 відзначається, що сучасна система соціального захисту сімей з дітьми потребує суттєвих змін.

Наприклад, ст. 3 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21 листопада 1992 р. [82] передбачає виплату 5 видів допомоги:

- 1) у зв'язку з вагітністю та пологами;
- 2) при народженні дитини;
- 3) на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування;
- 4) при усиновленні дитини;

5) допомога на дітей одиноким матерям.

А порядок призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми визначається окремою постановою Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2001 р. №1751 [71], яка є підзаконним нормативно-правовим актом. Ця постанова закріплює коло суб'єктів, які мають право на звернення за призначенням певного виду допомоги, перелік необхідних документів, терміни розгляду звернень та ін. Така ситуація, коли закон постає в більш наглядній формі в підзаконних нормативно-правових актах характерна для всієї системи українського законодавства у сфері соціального захисту сімей з дітьми, що зумовлює значний обсяг нормативно-правових актів у цій сфері.

Таким чином, на сучасному етапі нормативно-правова база у сфері соціального захисту сімей з дітьми, в тому числі одиноких матерів, є недосконалою, у зв'язку з неефективністю законодавства, тобто його неспроможністю ефективно регулювати суспільні відносини, що виникають у процесі захисту населення від несприятливих наслідків соціальних ризиків, оскільки часто нормативно-правові акти приймаються без узгодження їх з рівнем суспільного розвитку та реальними потребами суспільства, без проведення дослідження запитів суспільства та можливостей економіки реагувати на них. Тому законодавцем дуже часто приймаються нормативно-правові акти, які не можуть адекватно вирішити складні соціальні проблеми.

Питання ефективності законодавства розглядалося різними вченими. Так, вчена Оніщенко Н.М. розглядає ефективність законодавства як співвідношення фактичного результату дії законодавчих актів і тих соціальних цілей, для досягнення яких це законодавство було прийнято [61, с.5]. А вчений Косович В. вважає, що з поняттям ефективності тісно пов'язана категорія якості законодавства, яка відображає рівень його техніко-технологічної досконалості і, відповідно, потенційної здатності впливати на суспільні відносини [43, с.21].

Прикладом може бути ситуація, коли розмір державної допомоги, передбачений нормативно-правовими актами, не виконує свого основного завдання – пом'якшення або ліквідацію несприятливих наслідків соціальних

ризиків, характерна як для всієї системи законодавства у сфері соціального захисту, так і для законодавства щодо соціального захисту сімей з дітьми зокрема. Але варто зауважити, що для сучасного стану політичної та економічної ситуації є неможливим збільшення обсягів державних соціальних стандартів та їх гарантій, це може призвести до нової хвилі економічної кризи в Україні.

Вся система законодавства у сфері соціального захисту сімей з дітьми має свої розмежування. Результатом цього є диференціація соціального захисту сімей з дітьми, поява нових правових механізмів регулювання цього виду суспільних відносин. Проте така диференціація не завжди достатньо обґрунтована та в деяких випадках має навіть прояви дискримінації. До спеціалізованих законів, що регулюють здійснення соціального захисту окремих категорій сімей з дітьми відносяться: Закон України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 28 лютого 1991 р. [93, ст.200], Закон України «Про основи соціальної захищеності інвалідів» від 21 березня 1991 р. [88, ст.252], Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13 січня 2005 р. [81, ст.147], Закон України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» від 1 червня 2000 р. [80, ст.290], Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. [89], який закріплює основи соціального захисту багатодітних та неповних сімей, в тому числі і одиноких матерів, та ін.

Важливо зауважити, що рівень розвитку економіки України, суспільна мораль, екологічна ситуація та інші фактори створюють передумови для розширення переліку нормативно-правових актів, які передбачали б додатковий соціальний захист окремих категорій сімей з дітьми. Але це не є позитивною тенденцією. Звичайно, що додатковий соціальний захист окремих категорій сімей з дітьми більш детально враховує особливості потреб цих сімей, але прийняття такої кількості нормативно-правових актів розбалансиує чинне законодавство у сфері соціального захисту сімей із дітьми, оскільки норми цих

законів часто дублюють одна одну, що призводить до унеможливлення ефективної реалізації державою своєї соціальної функції.

Ще однією ознакою сучасного законодавства України у сфері соціального захисту сімей з дітьми є низький рівень законодавчої техніки, що являє собою систему правил і прийомів підготовки найбільш досконалих за формою й структурою нормативних актів, які забезпечують максимально повну і точну відповідність форми нормативних приписів їх змісту, вичерпне охоплення питань, що регулюються [66, с.11]. Законодавство країни повинно бути зрозумілим і доступним для широких верств населення, що сприяє ефективній реалізації права.

Треба звернути увагу і на те, що законодавство України, яке регулює здійснення соціального захисту сімей з дітьми позбавлене системності. Визначення поняття соціального захисту сімей з дітьми не міститься в жодному нормативно-правовому акті, а також не має переліку принципів його здійснення. Є недосконалим і визначення сім'ї з дітьми як суб'єкта соціального захисту, так як враховує не всі підстави виникнення сімейних правовідносин, передбачених Сімейним кодексом України [99, ст.135].

Недосконалість законодавчої техніки проявляється також і у відсутності однозначного підходу до визначення державної соціальної допомоги як форми соціального захисту сімей з дітьми. У нормативно-правових актах у цій сфері застосовуються різні терміни: «державна допомога», «державна соціальна допомога», «щомісячні виплати», «грошова компенсація» та ін., що робить відповідні законодавчі акти незрозумілими та ускладнює їх застосування.

Є певні вимоги до написання нормативно-правових актів. Так, кожен нормативно-правовий акт поділяється на статті, які членуються на абзаци. В ідеалі – одна стаття повинна містити одну норму права [97, с.245]. Принаймні законодавець повинен прагнути до такої впорядкованості структури нормативно-правового акту.

Сучасний стан законодавства України у сфері соціального захисту сімей з дітьми має зовсім протилежний вигляд. Прикладом є норми, які визначають

розміри того чи іншого виду допомоги, що надається сім'ям з дітьми (ст. 19 Закону України «Про протидію поширенню хвороб, зумовлених вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ), та правовий і соціальний захист людей, які живуть з ВІЛ» та ін.). Статті побудовані так, що вимагають звернення до інших статей, пунктів, підпунктів цих законів або інших нормативно-правових актів, що збільшує ймовірність помилок при розрахунках.

Варто зазначити, що законодавство України у сфері соціального захисту сімей з дітьми тісно пов'язане із законами про державний бюджет на відповідний рік, яким встановлюються розміри прожиткового мінімуму для дітей відповідного віку, працездатних осіб та осіб, які втратили працездатність, розміри рівня забезпечення прожиткового мінімуму, відповідно до яких розраховуються суми допомоги сім'ям з дітьми.

Розмір більшості соціальних допомог не відповідає фактичному прожитковому мінімуму. Це допомога у зв'язку з вагітністю та пологами непрацюючим жінкам та жінкам, зареєстрованим як суб'єкти підприємницької діяльності, допомога на дітей одиноким матерям, допомога малозабезпеченим сім'ям та деякі інші.

Наприклад призначення і виплата державної допомоги малозабезпеченим сім'ям, розмір якої, відповідно до ст. 5 Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям», визначається як різниця між прожитковим мінімумом для сім'ї та її середньомісячним доходом, і не може бути більшим ніж 75% прожиткового мінімуму для сім'ї [80].

На сьогоднішній день за критерій розрахунку розміру цього виду допомоги береться не прожитковий мінімум, а рівень його забезпечення, який визначається щорічно, виходячи з реальної можливості видаткової частини бюджету на відповідний рік. У 2020 році рівень забезпечення прожиткового мінімуму для працездатних громадян становить 21%, а для дітей – 85% прожиткового мінімуму. Таким чином, призначення державної соціальної допомоги найменш соціально захищеним сім'ям на даний час не виконує свого основного

призначення – подолання бідності та надання додаткового доходу сім'ям, рівень доходів яких нижче прожиткового мінімуму.

Але в липні 2020 року в Україні відбулися істотні зміни в правилах нарахування і виплати державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям. 22 липня 2020 було прийнято постанову Кабінету міністрів України №632, якою затверджено новий порядок розрахунку середньомісячного сукупного доходу сім'ї, а також внесені зміни в інші нормативні акти, що стосуються державної соціальної допомоги.

Так розмір державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям збільшився.

Наприклад, раніше максимальний розмір допомоги для малозабезпеченої сім'ї не міг перевищувати 75% сукупного прожиткового мінімуму. Тепер Кабінет міністрів України збільшив граничний розмір виплат до 100% прожиткового мінімуму сім'ї. Ця норма буде застосовуватися «заднім числом», тобто з 1 липня 2020 року.

Також з 1 липня збільшився розмір максимальної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям з усіма підвищеннями і надбавками на дитину. З 1 липня розмір прожиткового мінімуму на дитину відповідного віку збільшився до 130% прожиткового мінімуму сім'ї.

Таким чином, розміри переважної більшості відповідних допомог, які часто є єдиним джерелом засобів для існування сімей з дітьми, не відповідають вимогам частини третьої ст. 46 Конституції України [41], так як встановлюються на рівні значно нижчому від прожиткового мінімуму. Також для законодавства у сфері соціального захисту малозабезпечених сімей, в яких виховуються діти, характерна підміна терміну «житковий мінімум» поняттям «рівень забезпечення житкового мінімуму», що впливає на розміри допомог, призначених відповідно до такого законодавства і є порушенням гарантій, встановлених Конституцією України.

Немає і чіткого визначення поняття «одинок мати» ні в нормативно-правових актах, ні в науковій літературі (законодавець обмежується лише

перерахунком характеристик, яким повинна відповідати особа для отримання передбачених законодавством пільг). Але в офіційних документах (довідках органів соціального захисту, рішеннях суду та ін.) досить часто при визначенні поняття «одинокa мати» робиться посилання на постанову Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами трудових спорів» №9 від 6 листопада 1992 р. [90], яка визначає одну матір як жінку, яка не перебуває у шлюбі і у свідоцтві про народження дитини якої відсутній запис про батька дитини або запис про батька зроблено в установленому порядку за вказівкою матері, вдову, іншу жінку, яка виховує і утримує дитину сама.

Законодавство України у сфері соціального захисту сімей з дітьми має і обмежувальний характер. Прикладом може бути стаття 18-1 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми». В ній закріплено право на допомогу на дітей лише за самотніми матерями. Допомога на дітей самотніми батькам закріплена лише частиною другою зазначеної статті і лише у випадку смерті матері, якщо такий батько не одержує на дітей пенсію в разі втрати годувальника або соціальну пенсію, що суттєво обмежує їх права порівняно з самотніми матерями [79].

Таким чином, становлення та розвиток законодавства у сфері соціального захисту сімей з дітьми пройшло три етапи, кожен з яких має свої переваги та недоліки:

1. Перший етап – дорадянський;
2. Другий етап – радянський;
3. Третій етап – сучасний.

Як бачимо період розвитку нормативно-правової бази соціального захисту матерів-самотінок пройшов тривалий шлях. Але не дивлячись на це законодавство соціальної сфери України потребує значного удосконалення.

Таким чином, будь-яка цивілізована держава, що діє на підставі демократичних засад, повинна створювати умови для забезпечення самотніми матерями належного рівня життя, особливо у разі настання соціальних ризиків.

2.3. Класифікація елементів соціального захисту матерів-одиначок

Функціонуюча система соціального захисту в Україні із наявною структурою неповною мірою враховує навіть мінімальні потреби суспільства.

Важливою методологічною проблемою є те, що в науковій літературі немає єдиного універсального підходу щодо структури системи соціального захисту населення України.

На мою думку структура системи соціального захисту населення складається з таких важливих елементів:

- 1) соціальне страхування;
- 2) соціальне забезпечення;
- 3) соціальна допомога;
- 4) соціальна підтримка;
- 5) соціальні компенсації;
- 6) соціальні гарантії та стандарти.

Найбільш ефективним елементом з погляду захисту матерів-одиначок від наслідків соціальних ризиків є соціальне страхування.

Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення.

Соціальне страхування як інструмент (форма) соціального забезпечення визначено в Законі України «Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 1998 р.

Згідно з цим нормативним актом соціальне страхування – це система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту, що включає матеріальне забезпечення громадян у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом (роботодавцем), громадянами, а також бюджетних та інших джерел, передбачених законом. [61, с.5].

Відповідно до Закону України "Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування" в Україні функціонують чотири фонди соціального страхування, кошти яких не входять до складу Державного бюджету України, а мають самостійні бюджети. До них належать: Пенсійний фонд України; Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття; Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності; Фонд соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, що спричинило втрату працездатності.

Одинокі матері мають право на виплату наступних видів загальнообов'язкового державного соціального страхування:

1. Страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності:

1.1. Допомога по тимчасовій непрацездатності (включаючи догляд за хворою дитиною);

1.2. Допомога по вагітності та пологах:

- працюючим жінкам – виплачується за місцем роботи;
- жінкам-підприємцям – виплачується Фондом соціального страхування з тимчасової непрацездатності на відкритий спеціальний рахунок для виплат у банку;
- не застрахованим жінкам (безробітним) – виплачує управління соціального захисту населення за місцем реєстрації.

2. Страхування на випадок безробіття:

2.1. Допомога по безробіттю;

2.2. Відшкодування витрат, пов'язаних із професійною підготовкою або перепідготовкою та профорієнтацією;

3. Дотація роботодавцю для працевлаштування безробітних. Матері-одиначки мають додаткові гарантії у сприянні працевлаштуванню. У разі працевлаштування одинокої матері роботодавцю здійснюється коспенсація єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування згідно

зі ст.ст. 26, 27 Закону України «Про зайнятість населення». Така компенсація виплачується не більше 6 календарних місяців.

Основною відмінністю організації соціального страхування від решти елементів системи соціального захисту є, як уже наголошувалося вище, облік наслідків соціальних ризиків. Саме ризик у цьому випадку визначає основи побудови соціального страхування і його функціонування. [45, с.423].

Ще одним елементом соціального захисту населення виступає соціальне забезпечення. Воно є допомогою у вигляді грошової допомоги уразливим верствам населення, що гарантує певний мінімальний рівень життя [69, с.23-30].

Відповідно до законодавства України система соціального забезпечення передбачає пенсії, допомогу багатодітним та самотнім матерям, допомогу малозабезпеченим сім'ям з дітьми; пільги інвалідам і багатодітним матерям; сприяння професійній освіті; працевлаштуванню інвалідів.

Отже ще одним елементом структури системи соціального захисту населення виступає соціальна допомога. Вона спрямована на захист незаможних, найуразливіших груп населення, наприклад матерів-самотінок.

Соціальна допомога є одноразовими виплатами або натуральними видачами і послугами для ліквідації або нейтралізації критичних життєвих ситуацій [111, с.56-60].

Допомога сім'ям з дітьми, самотнім матерям та малозабезпеченим сім'ям відносяться до найважливіших напрямів державної соціальної допомоги.

Статус «самотньої матері» дає право на отримання наступних видів допомоги за рахунок коштів державного бюджету:

1. Пенсію в разі втрати годувальника, якщо мати – вдова;
2. Державну соціальну допомогу на дітей самотнім матерям, вдовам, якщо шлюб між батьком та матір'ю було розірвано до дня смерті і мати не отримує пенсію в разі втрати годувальника або соціальну пенсію;
3. Державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям;

4. Тимчасову державну допомогу дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати дитину або місце проживання їх невідоме;

5. Державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам.

Окрім цього:

1. Адресну безготівкову субсидію для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, якщо плата за житлово-комунальні послуги більше визначеного для них обов'язкового платежу. Обов'язковий відсоток платежу розраховується індивідуально для кожної сім'ї за встановленою формулою і залежить виключно від доходів родини [67];

2. Безоплатні обіди у загальноосвітніх навчальних закладах для дітей з малозабезпечених родин;

3. Звільнення від плати за харчування дітей з малозабезпечених родин в державних та комунальних дошкільних навчальних закладах;

4. Безкоштовні запрошення для дітей на новорічні та різдвяні свята для дітей з малозабезпечених родин.

На сьогоднішній день в Україні допомога на дітей одиноким матерям регламентується наступними документами, і вони є основними нормативними актами, які встановлюють гарантований державою рівень матеріальної підтримки сім'ям з дітьми шляхом надання державної грошової допомоги з урахуванням складу сім'ї, її доходів та віку дітей:

1. Закон №2811 - Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21.11.1992 №2811-ХІІ [79]

2. Порядок №1751 - Порядок призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми, затверджений постановою КМУ від 27.12.2001р. №1751.

Умови призначення та виплати державної допомоги на дітей одиноким матерям визначає Порядок №1751, розроблений та затверджений відповідно до Закону №2811 [71].

Слід зазначити, що у 2002 році, згідно Закону України «Про внесення змін до деяких законів України з питань надання допомоги малозабезпеченим сім'ям»

від 24.10.2002 №208-IV [77], до Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» було внесено істотні зміни, що передбачали скорочення видів допомоги з 11 до 5. Серед цих видів допомоги залишився і такий вид, як державна соціальна допомога на дітей одиницями матерям.

Законодавство України виокремлює чотири групи споживачів такого виду державної соціальної допомоги, як допомога на дітей одиницями матерям.

На сьогоднішній день відповідно ст. 18¹ Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» право на допомогу на дітей одиницями матерям мають:

- одиницями матері (які не перебувають у шлюбі),
- одиницями усиновлювачі (які не перебувають у шлюбі), якщо у свідоцтві про народження дитини або документі про народження дитини відсутній запис про батька (матір) або запис про батька (матір) проведено в установленому порядку органом державної реєстрації актів цивільного стану за вказівкою матері (батька, усиновлювача) дитини.

Право на допомогу на дітей одиницями матерям (батькам) має мати (батько) дітей у разі смерті одного з батьків, які не одержують на них пенсію в разі втрати годувальника, соціальну пенсію або державну соціальну допомогу дитині померлого годувальника.

Жінка, яка має дітей від особи, з якою вона не перебувала і не перебуває в зареєстрованому шлюбі, але з якою вона веде спільне господарство, разом проживає і виховує дітей, права на одержання допомоги, встановленої на дітей одиницями матерям, не має. При реєстрації цієї жінкою шлюбу з особою, від якої вона має дітей, допомога на дітей, народжених від цієї особи, не призначається.

Допомога надається:

- на дітей у віці до 18 років (незалежно від факту навчання);
- на осіб у віці від 18 до 23 років (якщо ці особи навчаються за денною формою у вищих навчальних закладах I - IV рівнів акредитації та професійно-технічних навчальних закладах - до закінчення ними навчальних закладів, але не довше ніж до досягнення 23 років).

Відповідно ст. 18² Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» є певні умови призначення допомоги на дітей одиноким матерям:

Допомога на дітей одиноким матерям призначається за наявності витягу з Державного реєстру актів цивільного стану громадян про державну реєстрацію народження дитини.

Допомога на дітей одиноким матерям призначається незалежно від одержання на дітей інших видів допомоги, передбачених цим Законом.

Для призначення, виплати та припинення виплати допомоги на дітей одиноким матерям додатково застосовуються умови призначення, виплати та підстави для припинення виплати державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Розмір допомоги на дітей одиноким матерям визначається відповідно до ст. 18³ Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми»:

Допомога на дітей одиноким матерям надається у розмірі, що дорівнює різниці між 100 відсотками прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку та середньомісячним сукупним доходом сім'ї в розрахунку на одну особу за попередні шість місяців.

Допомога на дітей одиноким матерям, одиноким усиновлювачам, матері (батьку) у разі смерті одного з батьків, призначається на кожну дитину.

Умови, за яких виплата допомоги на дітей одиноким матерям припиняється або призупиняється, визначені в ст. 18⁴ Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми»:

Виплата допомоги на дітей одиноким матерям (батькам) припиняється у разі:

- позбавлення отримувача допомоги батьківських прав;
- позбавлення отримувача допомоги волі за вироком суду;
- скасування рішення про усиновлення дитини або визнання його недійсним;
- реєстрації дитиною шлюбу до досягнення нею 18-річного віку;

- надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності у випадках, передбачених законом;
- смерті дитини;
- смерті отримувача допомоги.

Виплата допомоги на дітей одиноким матерям (батькам) *призупиняється* у разі:

- тимчасового влаштування дитини на повне державне утримання;
- відібрання дитини в отримувача допомоги без позбавлення батьківських прав;
- тимчасового працевлаштування дитини.

Для визначення осіб, які мають право на отримання соціальної допомоги на дітей одиноким матерям та допомоги малозабезпеченим сім'ям законодавець застосував певні критерії [127, с. 259; 109, с. 103; 64].

У преамбулі Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» [79] зазначено, що «Закон відповідно до Конституції України встановлює гарантований державою рівень матеріальної підтримки сімей з дітьми шляхом надання державної грошової допомоги з урахуванням складу сім'ї, її доходів та віку дітей і спрямований на забезпечення пріоритету державної допомоги сім'ям з дітьми у загальній системі соціального захисту населення».

Законодавець гарантує, згідно із Законом України [79], певний рівень матеріальної забезпеченості й апелює до норми ст. 48 Конституції України. У ст. 4 Закону України [79] зазначено, що виплата державної допомоги сім'ям з дітьми здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України у вигляді субвенцій до місцевих бюджетів. Крім того, законодавець передбачив і можливість запроваджувати додаткові види допомоги та встановлювати доплати до державної допомоги сім'ям з дітьми за рахунок власних коштів місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій та об'єднань громадян (ст. 3). Отже, виходячи з положень вищезгаданого закону основними критеріями для отримання соціальної

допомоги на дітей одиноким матерям є: склад сім'ї, рівень її доходів (не достатній життєвий рівень), вік дітей.

У Законі України «Про державну допомогу малозабезпеченим сім'ям» [80], який було прийнято у червні 2000 року, зазначено, що «Закон спрямований на реалізацію конституційних гарантій права громадян на соціальний захист – забезпечення рівня життя не нижчого від прожиткового мінімуму шляхом надання грошової допомоги найменш соціально захищеним сім'ям». У ст. 1 цього закону зазначено, що державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям надається у грошовій формі у розмірі, що залежить від величини середньомісячного сукупного доходу сім'ї, і далі у ч. 3 цієї ж статті законодавець пояснює, що «малозабезпечена сім'я – сім'я, яка з поважних або незалежних від неї причин має середньомісячний сукупний дохід нижчий від прожиткового мінімуму сім'ї». У ч. 4 цієї статті йдеться про те, що прожитковий мінімум розраховується для «осіб, які належать до основних соціальних і демографічних груп населення». Згідно із ст. 11 закону «покриття витрат на виплату державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям здійснюється за рахунок субвенцій з державного бюджету до місцевих бюджетів.

Отже основними критеріями, за якими надається допомога малозабезпеченим сім'ям – це: склад сім'ї, рівень її доходів (нижчий від прожиткового мінімуму), вік членів сім'ї. Тобто джерела фінансування соціальних виплат і визначені критерії, які взяті за основу законодавцем для надання соціальної допомоги у згадуваних вище законах, співпадають, за винятком таких, як «достатній життєвий рівень» і «прожитковий мінімум». Очевидною є потреба у з'ясуванні різниці між цими двома поняттями.

Так, Загальна декларація прав людини [33] (ст. 25) проголошує: кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту її самої та членів її сім'ї. Отже, у цьому міжнародному акті сформульовано найперше і найширше поняття «життєвого рівня». Сюди включено не тільки їжу, одяг і житло, а й такі блага, як медичне і

соціальне обслуговування. Виходячи з положень Загальної декларації прав людини і була сформована норма ст. 48 Конституції України. Проте й досі держава в особі законодавчої і виконавчої влади, зокрема й Президент України як гарант Конституції України, не визначили, яким має бути «достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї». Аналіз положень Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» [79] дозволяє зробити висновок, що «достатнім життєвим рівнем» законодавець вважає допомогу на дітей одиноким матерям, яка у 2020 році визначається і надається у розмірі, що дорівнює різниці між 100 % прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку та середньомісячним сукупним доходом сім'ї в розрахунку на одну особу за попередні шість місяців та становить:

Таблиця 2.1

Розміри виплат одиноким матерям у 2020 році

Максимальний розмір виплат одиноким матерям у 2020 році			
Період	Діти до 6 років	Діти від 6 до 18 років	Діти від 18 до 23 років
з 01.01.2020 по 30.06.2020	1779	2218	2102
з 01.07.2020 по 30.11.2020	1859	2318	2197
з 01.12.2020 по 31.12.2020	1921	2395	2270

Допомога на дітей одиноким матерям виплачується протягом шести календарних місяців. Через цей термін одинока мати повинна надати новий пакет документів для призначення цього виду допомоги.

Державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям надається одиноким матерям, які постійно проживають в Україні та мають середньомісячний сукупний дохід нижче встановленого прожиткового мінімуму. Для призначення і виплати такої допомоги враховується не тільки фінансовий стан жінки, але й майновий, а також зайнятість одинокої матері та ін.

Державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям призначається на шість календарних місяців. Після закінчення зазначеного періоду право на отримання допомоги має бути підтверджено. Для повторного призначення (переоформлення) допомоги по малозабезпеченості подається тільки заява і

декларація про доходи та майно. Довідка про склад сім'ї поновлюється лише при зміні складу родини або в разі, коли між подачею заяви на наступний термін і припиненням виплат раніше призначеної соціальної допомоги пройшло більше календарного місяця.

Ще один приклад соціальної допомоги це пакунок малюка.

Пакунок малюка – це набір речей для догляду за новонародженим, який його родина отримує у пологовому будинку. Пакунок малюка є адресною безповоротною соціальною допомогою, яка надається у натуральній формі додатково до грошової допомоги на народження дитини. Цей проект українського уряду запущений 1 вересня 2018 року. Він базується на популярній у багатьох країнах практиці дарування батькам бебі боксів. Мета проекту — знизити фінансове навантаження на родину новонародженого, забезпечити належний догляд за дитиною. Вартість отриманої допомоги не враховується під час обчислення сукупного доходу сім'ї.

У пакунок малюка входить 28 предметів для догляду за дитиною загальною вартістю до 5 тисяч гривень. Перелік речей сформований на основі опитувань молодих батьків та затверджений Міністерством соціальної політики України. Серед речей – одяг, підгузки, доглядова косметика, постіль, іграшки, інформаційні матеріали для батьків. Речі упаковані у міцну картонну коробку, яку можна використовувати як люльку.

Повний перелік предметів у пакунку малюка затверджено у Наказі Міністерства соціальної політики України від 17.07.2018 №1025 «Деякі питання надання одноразової натуральної допомоги «пакунок малюка» при народженні дитини» [27].

Пакунок малюка надається у пологовому будинку або за місцем проживання/перебування новонародженої дитини не пізніше ніж через 30 календарних днів з дня її народження. Отримати його можуть мати, батько або інші родичі дитини [28].

Пакунок малюка – це беззаперечно важлива допомога кожній родині, а тим паче самотнім матерям, адже не всі мають можливість купити дитині якісні речі.

Пакунок малюка знижує фінансове навантаження на родину та забезпечує належний догляд за дитиною.

Але 29.07.2020 Кабінетом міністрів України на засіданні уряду було прийняте рішення запровадити компенсаційну виплату в розмірі 5 тис.грн. громадянам, у яких народилася дитина та видати спеціальну соціальну картку з особливим режимом користування. Батьки будуть мати змогу самостійно купувати товари для дитини на спеціально встановлених Міністерством соціальної політики роздрібних точках, і на ці гроші можна буде придбати лише визначені товари.

Соціальна допомога повинна надаватися невідкладно при гострих життєвих ситуаціях і може мати характер матеріальної, правової, психологічної, інформаційної та ін.

Соціальна допомога відрізняється від соціального страхування. Основна відмінність полягає у тому, що соціальну допомогу може отримати лише людина, котра з різних причин опинилася у скрутному матеріальному становищі. Наприклад, допомога самотнім матерям та малозабезпеченим сім'ям. Водночас як виплати зі соціального страхування надаються незалежно від матеріального становища, за умови, що людина застрахована та сплачує єдиний соціальний внесок.

Адресна соціальна допомога може надаватися у грошовій, натуральній та безготівковій формах. Грошова та натуральна соціальна допомога достатньо з'ясована в економічній літературі. Потребує дальшого дослідження безготівкова форма, під якою розуміють пільги, спрямовані на компенсації (підтримка соціально вразливих верств населення), та привілеї окремих категорій населення.

Існуюча в Україні система пільг, яка перейшла від адміністративно-командної економіки, не відповідає своєму призначенню, адже здебільшого посилює соціальну несправедливість серед населення, оскільки найбільш вразливі його верстви найменш охоплені діючими пільгами, порівняно із заможними.

Права на пільги в Україні визначені 45 законодавчими та іншими нормативно-правовими актами. З них права громадян на пільги та компенсації за професійною ознакою регламентовані 22 законами, указами Президента та постановами Кабінету Міністрів України і Верховної Ради України. Відповідні пільги громадянам за соціальною ознакою надаються на підставі 23 законодавчих актів. Характерною їх ознакою є непрозорість та заплутаність системи соціальної допомоги. Пільги за соціальною ознакою мають 45 категорій громадян, за професійною – 57 категорій, за заслуги перед державою – 14. Загалом 116 категорій мають право на понад 125 видів пільг. Але і ця цифра не враховує членів сім'ї пільговика, на яких поширюються пільги. Окрім цього, є 76 видів соціальних виплат, компенсацій, відшкодувань, право на які має 132 категорії громадян [16, с. 420].

Так одинокі матері мають пільги при оподаткуванні. Відповідно до ст. 169 Податкового кодексу України одинока мати має право на зменшення суми загального місячного оподаткованого доходу, отриманого від одного роботодавця у вигляді заробітної плати, на суму податкової соціальної пільги у розмірі, що дорівнює 150 % суми пільги у розрахунку на кожну дитину віком до 18 років [68].

Пільги одиноким матерям передбачені і в Житловому кодексі Української РСР (ст. 45) (за яким і донині живе Україна), проте вони не «працюють» [32]. Виходячи з норм ст. 45 Житлового кодексу Української РСР одиноким матерям (батькам), які потребують поліпшення житлових умов, надається першочергове право на житлові приміщення. Також одинокі матері мають право на першочергове отримання квартир або садибних (одноквартирних) жилих будинків із житлового фонду соціального призначення (п. 10 ст. 12 ЗУ «Про житловий фонд соціального призначення»).

Важливу роль у структурі системи соціального захисту матерів-одиначок відіграє соціальна підтримка. У науковій літературі і громадській практиці соціальна підтримка трактується доволі широко: починаючи від програм, які входять у систему соціального забезпечення, до підтримки груп

малозабезпечених на регіональному рівні. Можна виокремити формальні і неформальні види соціальної підтримки. Формальна соціальна підтримка містить ряд соціальних програм, спрямованих на певні групи населення. Види неформальної підтримки різноманітні: від доходів, одержаних від особистих присадибних ділянок, до допомоги, наданої друзями і родичами.

Соціальну підтримку доцільно трактувати як форму соціального захисту, що належить до економічно активного населення. Вона є створенням умов, які дозволяють найманим робітникам забезпечити їх соціальну захищеність. До соціальної підтримки можна віднести також заходи щодо підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів, навчання основам бізнесу для безробітних й інших верств населення. Таким чином, заходи щодо соціальної підтримки повинні сприяти формуванню активної позиції на ринку праці, розвивати можливості з поліпшення власного добробуту людей.

Ще один елемент соціального захисту населення – соціальні компенсації, які часто ототожнюються з поняттям «індексація». Соціальні компенсації – це грошові виплати населенню у зв'язку з процесами інфляції.

Компенсація виступає одним зі структурних елементів соціального захисту. Суть її полягає в наданні гарантій реальної цінності, витраченої раніше праці, коли номінальне зростання матеріальної винагороди періодично відстає від його реальної вартості через наростаючі темпи інфляції. Компенсація пом'якшує погіршення рівня життя тих, хто працює, і сприяє вирівнюванню доходів до межі мінімального споживання у непрацездатного населення. Існує ще таке поняття як «компенсаційний пакет», яке відрізняється від традиційного поняття «компенсація». Перелік виплат, що належать до компенсаційного пакета, набагато ширший.

Кандидат економічних наук С. Цимбалюк у своєму науковому дослідженні відзначає, що «... компенсаційний пакет є сукупністю усіх (матеріальних і нематеріальних) виплат, винагород, благ і послуг, що їх роботодавець надає працівникові за використання його робочої сили (компенсацій) відповідно до

норм чинного законодавства, положень корпоративної політики, умов колективного та трудового договорів» [121, с. 4].

Ще одним прикладом соціальної компенсації є відшкодування вартості послуги з догляду за дитиною до трьох років «муніципальна няня». Відшкодування вартості послуги "муніципальна няня" є щомісячною адресною компенсаційною виплатою одному з батьків (усиновлювачів), опікуну дитини до трьох років.

Право на отримання компенсації послуги «муніципальна няня» мають ті батьки, які уклали угоду / договір про здійснення догляду за дитиною до трьох років між отримувачем послуги «муніципальна няня» та муніципальною нянею.

Компенсація послуги «муніципальна няня» призначається на термін здійснення догляду за дитиною до трьох років, визначений у договорі/угоді.

Отже, відпустка по догляду за дитиною до 3-х років залишається, державна допомога по догляду за дитиною за програмою «муніципальна няня» та інші гарантії не скасовуються, в родині залишаються і державна допомога, і виплати на няню. Скористатися програмою "муніципальна няня" можна тільки в тому випадку, якщо дитині ще немає трьох років [26].

Ця програма беззаперечно може надати додаткову допомогу матерям-одиначкам незалежно від того виходить мама на роботу чи залишається у декретній відпустці.

Одним із важливих елементів соціального захисту є соціальні гарантії та стандарти. На сьогодні практикою соціального регулювання вони розуміються як законодавчо оформлені й закріплені права людини, що мають механізм реалізації і ресурсну базу: норми соціального забезпечення (охорона здоров'я, утримання дитини в ДНЗ, навчання у школі та ін.), пільги і привілеї, гарантований мінімум заробітної плати, отримання певних товарів, послуг та робочих місць, допомоги і компенсаційних виплат, забезпечення гідного рівня життя непрацездатних [20, с.53-58; 56, с.84-89; 12, с.13-21].

Соціальні гарантії поширюються на декілька напрямів:

- зайнятість;

- регулювання мінімуму доходів;
- ресурсне забезпечення пілг і привілеїв;
- державний і громадський контроль за дотриманням гарантованих прав.

Держава гарантує надання мінімальної необхідної допомоги в розмірі не нижче певного рівня фізичного існування людини.

До статусу соціальних гарантій доцільно віднести і гарантію «у розподілі наявних ресурсів для задоволення основних потреб, які забезпечують становлення особистості у суспільстві на основі цивілізованості, рівної доступності, безоплатності» [103, с.19].

Додаткові гарантії передбачені і в трудовому законодавстві при прийнятті на роботу та звільненні одиноких матерів, наданні відпусток.

Так, згідно із ст. 184 Кодексу законів про працю (далі – КЗпП) України [39] забороняється відмовляти одиноким матерям (за наявністю в неї дитини віком до чотирнадцяти років або дитини-інваліда) у прийнятті на роботу і знижувати їм заробітну плату.

При відмові у прийнятті на роботу зазначеним категоріям жінок власник або уповноважений ним орган зобов'язані повідомляти їм причини відмови у письмовій формі. Відмова у прийнятті на роботу може бути оскаржена у судовому порядку.

Одинокі матері мають право на додаткову оплачувану відпустку відповідно до ст. 182-1 КЗпП України і ст. 19 Закону України «Про відпустки» [76]. Вона надається одинокій матері (батьку), яка (який) виховує дитину без батька (матері), щорічно тривалістю 10 календарних днів без урахування святкових і неробочих днів (ст. 73 КЗпП). У разі наявності декількох підстав для надання такої відпустки її загальна тривалість не може перевищувати 17 календарних днів. У разі звільнення, незалежно від підстав, таким працівникам має бути виплачена компенсація за всі невикористані дні відпусток. До речі, на відміну від основної і ряду видів додаткових відпусток, термін давності, після якого втрачається право на додаткову відпустку працівникам, які мають дітей, не передбачений.

Для підтвердження права на зазначену відпустку роботодавцю може бути наданий будь-який офіційно складений, оформлений та засвідчений в установленому порядку документ, у якому з достатньою достовірністю підтверджується відсутність участі батька у вихованні дитини, наприклад: рішення суду про позбавлення відповідача батьківських прав; ухвала суду або постанова слідчого про розшук відповідача у справі за позовом про стягнення аліментів та ін.

Також не допускається звільнення одиноких матерів при наявності дитини віком до чотирнадцяти років або дитини-інваліда з ініціативи власника або уповноваженого ним органу, крім випадків повної ліквідації підприємства, установи чи організації, коли допускається звільнення з обов'язковим подальшим працевлаштуванням. Обов'язкове працевлаштування таких жінок здійснюється при їхньому звільненні після закінчення строкового трудового договору. На період працевлаштування за ними зберігається середня заробітна плата, але не більше трьох місяців із дня закінчення строкового трудового договору.

Таким чином, класифікація елементів соціального захисту одиноких матерів – складне комплексне явище, його зміст можна визначити як соціально-економічну взаємодію суб'єктів у ринковій економіці при виникненні соціальних ризиків.

РОЗДІЛ 3

ПРАКСЕОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕВОЛЮЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ МАТЕРІВ-ОДИНАЧОК

3.1. Розвиток та сучасний стан соціального захисту матерів-одиначок в м. Запоріжжя

Пріоритетним напрямком державної політики на сучасному етапі розвитку українського суспільства в м. Запоріжжі є соціальний захист матерів-одиначок. Обумовлено це тим, що економіка та соціальна сфера України переживає гострі соціально-економічні проблеми, які спричиняють істотні негативні зміни якості життя одиноких матерів в місті.

Дуже часто сім'ї одиноких матерів в м. Запоріжжі стикаються з проблемами малозабезпеченості і бідності. І хоча соціальний захист направлений на підтримку таких сімей, економічна ситуація в країні не може дозволити повністю вирішити їх проблеми.

Ще однією проблемою одиноких матерів в м. Запоріжжя є відсутність інформації про те, де в разі виниклої скрутної ситуації вона може отримати допомогу.

Формування соціального захисту одиноких матерів в м. Запоріжжі, адекватного ринковим відносинам, відбувалося в складних соціально-економічних умовах при перебудові суспільних відносин.

А вже сучасний розвиток соціального захисту матерів-одиначок в м. Запоріжжя розпочався в УРСР. Система соціального захисту за радянських часів включала в себе:

- загальну всеохоплюючу систему соціального страхування;
- гарантовану роботу - праця була не лише гарантована, а ще й обов'язкова;
- субсидії на товари і послуги;
- державне житло, яке отримували безкоштовно;

- безкоштовну освіту і медичне обслуговування;
- цільові програми допомоги одиноких матерям тощо.

Певні блага (освіту) надавала держава, деякі - держава і підприємства (житло, дошкільні заклади тощо), інші блага своїм працівникам надавали підприємства.

Головне місце в системі соціального захисту населення, в тому числі одиноких матерів, в СРСР відіграло державне соціальне страхування. Воно було обов'язковим і поширювалось на всіх робітників і службовців. Державне соціальне страхування того часу включало в себе:

- допомогу по тимчасовій непрацездатності (включаючи догляд за хворою дитиною);
- допомогу по вагітності і пологам;
- допомогу по догляду за дитиною до досягнення нею певного віку;
- санаторно-курортне лікування;
- на утримання літніх піонерських таборів;
- лікувальне харчування тощо.

В УРСР до дітей ставилися з особливою увагою. Розроблялись спеціальні програми, які передбачали забезпечення дітей і одиноких матерів. Вони включали, наприклад, субсидії на товари для дітей, лікування, безкоштовне навчання, а також оздоровлення в спортивних секціях, літніх таборах, робота в гуртках. Не дуже обтяжливими для бюджету одиноких матерів були і дитячі дошкільні заклади.

В кінці 1980-х рр., в перехідний період до ринкової економіки стара система соціального забезпечення була зруйнована. Значна частина підприємств через складне економічне становище була закрита, відбулося значне скорочення виробництва. В цих умовах виконувати соціальні функції підприємства не могли.

З початку 90-х років було розпочато перебудову суспільно-економічної системи України, яка характеризувалась незвичайно високим рівнем соціальних ризиків: безробіттям, підвищенням вартості життя, при одержанні належної медичної допомоги [47, с. 267]. Тому збільшилася чисельність населення, якому

був потрібний соціальний захист: багатодітні сім'ї, одинокі матері, безробітні, біженці тощо [54].

В період кризи 1990-х рр. держава не могла належним чином виконувати соціальний захист матерів-одиначок. Суттєво збільшився рівень бідності населення. Система соціального захисту потребувала негайного реформування. Відбулося перетворення системи на повне державне соціальне забезпечення. Держава почала надавати соціальну допомогу в грошовій формі серед яких і допомога одиноким матерям, соціальні виплати багатодітним і малозабезпеченим сім'ям, неповним сім'ям тощо. Надавалася соціальна допомога і в негрошовій формі - продовольчі талони на продукти харчування, одяг.

Таким чином, в м. Запоріжжі при переході до ринкової економіки зростає роль держави у соціальному захисті населення, хоча профспілки, підприємства, благодійні організації також певною мірою брали участь у соціальному забезпеченні.

З 1991 року в Україні розроблено ряд соціальних програм, що мають загальнонаціональний характер і застосовуються в м. Запоріжжі:

- Програма "Діти України", затвердженої указом Президента України в 1996р.
- Кабінет Міністрів України затвердив постановами ряд національних програм – програму планування сім'ї, програму поліпшення стану жінок, сім'ї, охорони материнства і дитинства (1992 р.).
- програму зайнятості населення на 1997-2000 рр. (1997 р.).

Постановою Верховної Ради України від 21 грудня 1993 р. схвалено Концепцію соціального забезпечення населення України.

З 1990-х рр. було прийнято ряд соціальних Законів України. Але до сьогоденного часу в Україні все ще немає загального закону про соціальний захист населення [131]. Тому забезпечення соціального захисту матерів-одиначок в м. Запоріжжі здійснюється в рамках діючої законодавчої бази, яку частково наведено в таблиці (додаток А) [А.1].

Основні гарантії щодо соціального захисту одиноких матерів закріплені і в Конституції України [41]. Конституція України проголосила нашу державу соціальною. У Конституції України закріплені такі соціальні права та гарантії для одиноких матерів:

1. Право на соціальний захист (ст. 46);
2. Право на житло (ст. 47);
3. Право на достатній життєвий рівень для себе та своєї сім'ї (ст. 48);
4. Право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування (ст. 49);
5. Сім'я, разом з дитинством і материнством охороняється державою (ст. 51)
6. Право на освіту (ст. 53).

Окрім того за часів незалежності Україна приєдналася до більшості міжнародних договорів із захисту прав людини, норми яких застосовуються і в м. Запоріжжі.

У 1994 р. Україна підписала з Європейським Співтовариством Угоду про партнерство та співробітництво, яка набула чинності 01 березня 1998 р. Згідно з цією угодою одним із пріоритетів України є впровадження реформи соціального захисту населення.

В Угоді приділяється особлива увага співробітництву в галузі соціального захисту [113].

В м. Запоріжжі соціальний захист матерів-одиначок здійснюється у формі послуг у стаціонарних установах, грошової соціальної допомоги, соціальних пільгах і послугах, що надаються громадою.

В м. Запоріжжі соціальні виплати одиноким матерям є недостатніми для підтримання нормальних умов життя таких жінок з дітьми. Кількість звернень для отримання соціальної допомоги одиноким матерям та малозабезпеченим сім'ям з дітьми останнім часом значно зросла, що є свідченням низького рівня життя населення в Запоріжжі.

На сучасному етапі розвитку економіки спостерігається зниження платоспроможності міського населення країни, що призвело до збідніння населення та збільшення чисельності одиноких мам, яким необхідний соціальний захист [4, с. 173].

Суб'єктами соціального захисту в м. Запоріжжі, які здійснюють політико-правове забезпечення системи соціального захисту є:

- центральні органи виконавчої влади та підпорядковані їм Державна служба зайнятості, Національна служба здоров'я України та ін.;
- місцеві органи виконавчої влади - зобов'язані реалізовувати державну політику соціального захисту шляхом підготовки проектів регіональних та місцевих соціальних програм;
- органи місцевого самоврядування - затвердження регіональних та місцевих соціальних програм; надання допомоги на прожиття на підставі безпосереднього соціального контакту; встановлення за рахунок власних коштів і благодійних надходжень додаткових та визначених законодавством гарантій щодо соціального захисту населення.

Таким чином, і в Україні і в Запоріжжі за роки незалежності сформувалась нова система соціального захисту, яка відрізняється від тієї, що була в УРСР. В Україні розроблено ряд соціальних програм, що мають загальнонаціональний характер, прийняті соціальні закони, Укази Президента України та інше [13, с. 316].

На даний час соціальний захист матерів-одиначок в м. Запоріжжі стрімко розвивається. Для матерів-одиначок створюються комфортні умови обслуговування. Необхідну інформацію про соціальну допомогу і соціальні послуги вони можуть отримати в онлайн режимі.

Для спрощення механізму отримання соціальних послуг в управліннях соціального захисту міста запроваджена Електронна система керування чергою, яка передбачає термінал для отримання талона відвідувачами та телеекран з інформацією щодо просування черги.

Запроваджена безкабінетна модель прийому громадян, що сприяло систематизації та зменшенню черг.

З цією ж метою розроблені та активно використовуються сучасні програмні продукти:

- «Електронна заява та декларація», «Електронний архів», «Електронний документообіг», що значно спрощує та прискорює час прийому;

- в усіх управліннях працюють фотостудії, організований попередній онлайн запис на прийом на зручний час через сайти управлінь, налагоджене онлайн консультування за допомогою скайп зв'язку, проводяться виїзні прийоми громадян «мобільними соціальними офісами»;

- запроваджена IP-телефонія – багатоканальний телефонний зв'язок з функцією надання консультацій з різних питань без залучення спеціалістів;

- автоматично надсилаються SMS-повідомлення про призначення різних видів державної соціальної допомоги.

В доповнення до існуючих державних соціальних гарантій у місті Запоріжжі розроблена і реалізується «Міська комплексна програма соціального захисту населення міста Запоріжжя на 2019-2021 роки» (далі – Міська програма), яка була прийнята 19.12.2018 року на сесії міської ради.

Одне з ключових завдань Міської програми – це «Комплексні заходи по соціальному захисту населення», спрямовані на підтримку родин з дітьми, в тому числі і матерів-одиначок.

З метою посилення соціального захисту самотніх матерів міста Запоріжжя згідно з Міською програмою заплановано надання двох основних видів допомоги:

- адресна допомога за особистими зверненнями тим сім'ям або окремим громадянам, які опинилися в складних життєвих обставинах;

- адресна цільова допомога окремим категоріям громадян міста, які найбільш потребують соціальної підтримки.

Таким чином, Міська програма передбачає забезпечення соціального захисту самотніх матерів у вигляді надання адресної матеріальної допомоги.

Регулярно здійснюються перевірки цільового використання коштів державної соціальної допомоги при народженні дитини та підтвердження місця фактичного проживання одиноких мам з дітьми.

Службою екстреної психологічної допомоги «Телефон Довіри», завдяки участі у конкурсі соціальних ініціатив «Ми – це місто», реалізовано проект «Соціальне онлайн консультування» із запровадженням онлайн консультацій через соціальну мережу Facebook, програми Viber, WhatsApp, Skype.

До основних напрямів соціального захисту в м. Запоріжжі можна віднести наступні: політика на ринку праці; політика оплати праці; сімейна політика; тендерна політика; соціальне обслуговування осіб похилого віку; боротьба з бідністю; соціальна допомога.

На сучасному етапі розвитку держави соціальний захист та соціальне забезпечення населення м. Запоріжжя відіграє дуже важливу роль у забезпеченні добробуту матерів-одиначок.

На сьогодні в місті соціальний захист та соціальне забезпечення є найбільшою видатковою статтею бюджету [8, с. 25].

Виплата допомоги одиноким матерям та малозабезпеченим сім'ям з дітьми, а також допомога по безробіттю є одним з основних елементів сучасного соціального захисту матерів-одиначок в місті [95, с. 476 -479].

Слід зазначити, що питання соціального захисту матерів-одиначок - це прерогатива державної політики. Але сьогодні держава не готова внаслідок економічної ситуації забезпечити виконання програм соціального спрямування. Тому органи місцевого самоврядування м. Запоріжжя змушені вирішувати питання соціального захисту, шукати кошти для фінансування міських програм соціальної допомоги матерів-одиначок [18, с. 229-230].

Таким чином, аналіз розвитку та сучасного стану соціального захисту матерів-одиначок в м. Запоріжжя показав, що система потребує реформування, впровадження нових шляхів та методів, які без додаткового фінансування, матеріальних засобів дозволять працювати більш результативно на користь тих, хто потребує соціального захисту.

3.2. Напрями вдосконалення соціального захисту матерів-одиначок в Україні

Як зазначалося вище, існуюча система соціального захисту матерів-одиначок сформована ще за радянських часів і не відповідає сучасним вимогам.

Попри те, що в Україні створені певні механізми функціонування системи соціального захисту матерів-одиначок та проводиться систематичне реформування економіки протягом останніх років система соціального захисту потребує модернізації та оновлення.

Проведені соціальні заходи в країні не мали помітних результатів та суттєво не вплинули на масштаби бідності в Україні. Навпаки реформування економіки в країні призвело до різкого падіння життєвого рівня більшості населення та збільшило кількість незаможних, бідних і злиденних людей. За межею бідності опинилася і така категорія соціально незахищених верств населення як матері-одиначки [14, с. 12-17].

В умовах євроінтеграції України необхідно створити ефективну систему соціального захисту населення, з метою формування високої якості життя та підвищення добробуту населення через запровадження високих соціальних стандартів і становлення здорового соціального клімату в державі. Державна соціальна політика повинна відновити до себе довіру суспільства [65, с. 118].

Тому дуже актуальним є питання вдосконалення системи соціального захисту матерів-одиначок. Необхідний поступовий перехід до формування кардинально нової системи соціального захисту.

Для цього я визначила наступні напрямки вдосконалення соціального захисту матерів-одиначок.

1. Першим напрямом вдосконалення соціального захисту матерів-одиначок вважаю доцільним визначити вдосконалення методики розрахунку прожиткового мінімуму.

Прожитковий мінімум є базовим соціальним стандартом для визначення розміру державних соціальних допомог, які отримують одинокі матері. В основу

цього базового соціального стандарту покладено споживчий кошик, визначений ще 14 квітня 2000 р., який не враховує життєві потреби людей сьогодення.

Прожитковий мінімум – це вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження її здоров'я набору продовольчих і непродовольчих товарів та мінімального набору послуг для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості [91].

Прожитковий мінімум відіграє важливу роль у виконанні завдань соціального захисту одиноких матерів. Його використання впливає на розподіл матеріальних благ і послуг та їх споживання, забезпечує життєдіяльність сімей одиноких матерів [94, с. 57].

Прожитковий мінімум в системі соціального захисту одиноких матерів служить для визначення права на призначення соціальної допомоги сім'ям з дітьми, її розмірів та для визначення інших соціальних гарантій та стандартів.

В Україні відповідно до чинного законодавства розмір прожиткового мінімуму має щорічно затверджуватися Верховною Радою України за поданням Кабінету Міністрів. Окрім того він повинен періодично переглядатися з урахуванням індексу споживчих цін для забезпечення відповідності соціальних допомог і виплат розміру прожиткового мінімуму.

Нинішній рівень прожиткового мінімуму ледве дозволяє забезпечити основні, первинні потреби людини (насамперед, здорової, оскільки до цього мінімуму не входить вартість ліків і лікування) та не враховує соціальні потреби, задоволення яких є невід'ємною частиною гідного життя.

Основна проблема полягає в недосконалій методиці його розрахунку.

Отже, необхідно переглянути сучасний розмір прожиткового мінімуму, який значно занижений, і підвищити його до рівня мінімальної заробітної плати. Для цього потрібно розробити та прийняти новий споживчий кошик, який передбачав би не тільки фізичне виживання, а і відображав би реальне споживання товарів та послуг для задоволення основних соціальних і культурних потреб людини.

2. Другим напрямом вдосконалення соціального захисту матерів-одиначок є рівень забезпечення прожиткового мінімуму як бази розрахунку розміру адресної допомоги малозабезпеченим сім'ям.

Крім прожиткового мінімуму, на практиці для визначення розмірів окремих видів соціальної допомоги (зокрема, адресної допомоги малозабезпеченим сім'ям) тимчасово діє похідний від прожиткового мінімуму стандарт – рівень забезпечення прожиткового мінімуму.

Як норматив він виник внаслідок необхідності підтримки нужденного населення на тому рівні, який дозволяють фінансові можливості країни. В такій інтерпретації він зберігається і сьогодні, оскільки бюджетні ресурси не дозволяють забезпечити споживання всього населення країни на рівні прожиткового мінімуму.

Основним напрямом вдосконалення рівня забезпечення прожиткового мінімуму як соціальної гарантії для надання всіх видів соціальної допомоги є методичне забезпечення наукового обґрунтування для щорічного затвердження в бюджеті.

Процедура обґрунтування рівня забезпечення прожиткового мінімуму для різних соціально-демографічних груп населення має включати такі етапи:

1. Моделювання різних варіантів рівня забезпечення прожиткового мінімуму з урахуванням диференційованого підходу для різних соціальнодемографічних груп населення.

2. Вибір найбільш прийняттого варіанту за таких умов:

2.1. Максимальне охоплення нужденних допомогою;

2.2. Мінімізація потрапляння до категорії потенційних реципієнтів допомоги небідного населення;

2.3. Дієва підтримка нужденних;

2.4. Врахування бюджетних обмежень.

3. Третім напрямком вдосконалення системи соціального захисту матерів-одиначок є адресність надання соціальної допомоги.

Необхідність адресності соціальних допомог з'явилась на початку 90-х років ХХ ст. в період переходу до ринкових відносин. В цей час Україна переживала кризу соціальних не виплат. Система соціального захисту населення України, успадкована від Радянського Союзу, що базувалась на державному фінансуванні, будучи ефективною в умовах планової економіки, в ринкових умовах не змогла забезпечити належний рівень соціальних виплат. Тому Україні необхідно було перейти до адресного надання соціальної допомоги [46, с. 19- 26].

Адресні соціальні допомоги вперше з'явилися у законодавстві України в 1999 році. Була прийнята Постанова Кабінету Міністрів України від 22 лютого 1999 року №238 «Про запровадження адресної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям», якою було затверджене Положення про умови та порядок надання адресних соціальних допомог малозабезпеченим сім'ям. Згідно цього положення адресні соціальні допомоги надавались малозабезпеченим сім'ям, у складі яких були непрацездатні та працездатні особи зайняті доглядом за дітьми та іншими особами. Також до малозабезпечених відносяться і ті категорії сімей, чий дохід менший від прожиткового мінімуму. Тому право на допомогу у зв'язку з малозабезпеченістю мають всі громадяни. Верховна Рада закріплює це право прийняттям у 2000 році Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» [80].

Сьогодні адресна соціальна допомога надається тим, хто потребує особливого додаткового захисту: малозабезпечені і багатодітні сім'ї, одинокі матері. Допомога на дітей одиноким матерям надається відповідно до Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», у розмірі, що дорівнює різниці між 100 відсотками прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку та середньомісячним сукупним доходом сім'ї в розрахунку на одну особу за попередні шість місяців та не назначатиметься допомога у мінімальному розмірі (30% прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку).

Механізм надання адресної соціальної допомоги одиноким матерям повинен сприяти посиленню її адресності та надаватися у підвищеному розмірі тільки тим, хто дійсно її потребує [22, с. 88-97].

Необхідно вдосконалити законодавчу базу і механізм реалізації соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям з метою підвищення адресності надання цього виду допомоги. Впровадити нові форми перевірки доходів і обмежити надання допомоги небідним сім'ям одиноких матерів.

В сучасних економічних умовах система адресної допомоги стає одним з найважливіших чинників зниження масштабів бідності в країні. При обмежених бюджетних можливостях і необхідності подолання крайніх форм бідності підтримка соціально вразливих одиноких матерів має носити адресний характер і охоплювати найбільш нужденних. Низька ефективність адресної допомоги на даному етапі обумовлена як об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками. Крім того, сьогодні в країні відсутній взаємозв'язок між ситуацією з бідністю і системою адресної допомоги.

Необхідно переглянути розмір соціальної допомоги одиноким матерям та встановити диференційований рівень такої допомоги в залежності від кожної окремої життєвої ситуації.

Також необхідно переглянути програми надання субсидій на житлово-комунальні послуги. Посилити перевірку доходів сімей з метою обмеження надання субсидій небідним родинам.

Запроваджені зміни у механізмі надання допомоги одиноким матерям сприятимуть посиленню її адресності, тобто надаватимуться у підвищеному розмірі тільки тим, хто дійсно її потребує.

4. Ще одним напрямком вдосконалення є покращення професійної підготовки працівників соціальної сфери до професійної діяльності.

Необхідна підготовка кваліфікованих працівників відповідного рівня та профілю, здібних до ефективної роботи на рівні світових стандартів, готових до постійного професійного вдосконалення [1, с.138].

В Україні на сучасному етапі професійна підготовка працівників соціальної сфери здійснюється у різних формах: очна, очно-заочна, заочна, екстернат та інші і передбачає багаторівневий характер освіти: допрофесійна, професійна, післядипломна, підвищення кваліфікації, перепідготовка та ін.

При професійній підготовці працівників соціальної сфери існує потреба в удосконаленні технології підготовки майбутніх фахівців для якої важливою складовою є підготовка професорсько-викладацького складу [1, с.122].

Значна кількість фахівців соціальних служб не мають відповідної професійної підготовки. Тому потрібно провести перепідготовку таких працівників відповідно до їх обов'язків.

Таким чином, соціальний працівник у сучасних умовах має стати менеджером, який повинен вміти комплексно застосовувати правові, економічні, психологічні, педагогічні методи, що дозволяють йому якісно працювати з клієнтом, формувати міждисциплінарну команду, розробляти і здійснювати соціальні програми та проекти, створювати соціально здоровий соціум, встановлювати соціальні контакти, здійснювати нові технології (соціальне партнерство, соціальний маркетинг, соціальні інновації та ін.) [104, с. 116].

Окрім професійної підготовки працівникам соціальної сфери необхідно підвищити рівень оплати праці враховуючи особливий характер їх роботи.

5. Вдосконалення нормативно-правової бази та розробка «соціального» законодавства відповідно до європейських стандартів соціального захисту населення.

Пакет соціального захисту одиноких матерів передбачає різні види допомоги та пільги, які містяться в різних законах, постановах, порядках. Тому існує проблема відсутності конкретного нормативно-правового акту, який би визначав соціальні права, соціальні допомоги, пільги, послуги, які надаються одиноким матерям. Це є негативним моментом, оскільки нечіткість, невизначеність нормативного регулювання соціального захисту одиноких матерів призводить до порушення їх основних прав [9, с. 18-22].

Задля подолання суперечностей і неузгодженості чинного законодавства в сфері соціального захисту одиноких матерів, з метою скорочення його обсягів, спрощення змісту, подолання термінологічної плутанини, позбавлення від застарілих норм, що не виправдали себе, слід повністю реформувати існуюче законодавство в цій сфері. Деякі науковці пропонують провести кодифікацію

«соціального» законодавства та розробити Соціальний кодекс на основі концепції соціальної стандартизації. Соціальний кодекс повинен закріпити термінологію основних понять, принципи соціальної політики держави, механізми впровадження соціальних програм, контроль за дотриманням соціально спрямованого законодавства. Прийняття Соціального кодексу стане кроком вперед до створення соціальної держави.

Необхідно в одному законі закріпити вичерпний перелік підстав і критеріїв, які дають право на соціальний захист з боку держави, а також характеристики всіх форм і видів соціального захисту, які держава гарантує самотнім матерям. Основою для формування такого переліку повинні бути соціальні права людини, закріплені Конституцією, міжнародні зобов'язання України, а також законодавчо визначені пріоритети соціального розвитку держави.

б. І останнім, на мою думку, напрямом вдосконалення системи соціального захисту матерів-одиначок є підвищення ролі недержавних громадських організацій (далі – НДО) в цій сфері. До них відносяться громадські організації, благодійні організації, благодійні фонди тощо. Ці організації надають різну допомогу самотнім матерям та іншим соціально незахищеним категоріям громадян зменшуючи тиск на державний бюджет.

Через НДО найчастіше меценати та міжнародні донори надають кошти для здійснення в Україні соціальних проєктів [29, с. 140-153].

Для ефективної діяльності НДО в напрямі соціального захисту населення необхідно розробити юридичні, нормативно-правові основи благодійності, передбачити певні податкові пільги.

Таким чином, за роки своєї незалежності в Україні створені певні механізми функціонування системи соціального захисту матерів-одиначок та проводиться систематичне реформування економіки. Але так як система соціального захисту населення створена ще за радянських часів вона потребує модернізації та оновлення.

ВИСНОВКИ

Під час написання магістерської роботи авторка прийшла до таких висновків. В першому розділі проаналізовано стан наукової розробки дослідження проблеми еволюції концепції соціального захисту матерів-одиначок в Україні в умовах соціально-економічних змін (1991-2020 рр.). Досліджено джерельну базу даної проблеми на основі архівних, документальних та наукових матеріалів.

В цьому розділі проведено уточнення головних понять роботи: «соціальний захист», «соціальна допомога», «матері-одиначки».

Система соціального захисту покликана створити нормальні умови існування людини. Здійснення соціального захисту має забезпечити матерям-одиначкам гідні умови існування - достатній життєвий рівень, включаючи достатнє харчування, одяг, житло.

Формою соціального захисту є соціальна допомога.

Дуже важливим є уточнення поняття «одинокі матері», оскільки офіційного чіткого його визначення на законодавчому рівні не має.

Поняття «одинокі матері» визначається чинним законодавством України по різному, і застосовується в залежності від того, на які правовідносини воно поширюється.

Також в першому розділі були досліджені та опрацьовані принципи і методи дослідження соціального захисту матерів-одиначок в Україні.

В другому розділі визначено, що соціальна робота з одиночими матерями в Україні стає напрямом соціальної роботи.

Система соціального забезпечення та нормативно-правова база соціального захисту матерів-одиначок за період свого розвитку зазнала кардинальних перетворень. Однак попри тривалий період становлення соціальної сфери в Україні соціальне забезпечення та нормативно-правова база соціального захисту матерів-одиначок потребує удосконалення.

В другому розділі надана класифікація елементів соціального захисту одиноких матерів, яка являє собою складне комплексне явище, її зміст можна визначити як соціально-економічну взаємодію суб'єктів у ринковій економіці при виникненні соціальних ризиків.

Запропонована структура системи соціального захисту містить у собі різноманітні інструменти протидії соціальним ризикам та підтримки матерів-одиначок. Проте це успадкована від радянського часу структура, яка потребує термінового реформування з належними умовами та фінансовою базою.

Проведений аналіз структурних складових системи соціального захисту одиноких матерів України дає підстави стверджувати, що наявна структура є розгалуженою, широкоохоплюючою, проте певною мірою несправедливою, та функціонування деяких її складових потребує перегляду та модернізації відповідно до умов сьогодення. Зволікання з модернізацією може спричинити економічну та соціальну кризу: посилити зростання несправедливості серед населення, повну зневіру суспільства, зростання рівня бідності та зволікання у формуванні економічно сильної та конкурентоспроможної європейської країни.

В третьому розділі досліджено, що соціальний захист матерів-одиначок в м. Запоріжжі стрімко розвивається.

Виявлено, що за роки своєї незалежності в Україні створені певні механізми функціонування системи соціального захисту матерів-одиначок та проводиться систематичне реформування економіки. Але так як система соціального захисту населення створена ще за радянських часів вона потребує модернізації та оновлення.

Таким чином, можна сказати, що при вирішенні цих завдань якість соціального захисту одиноких матерів в Україні значно підвищиться, що суттєво відзначиться і на якості життя цієї соціально незахищеної категорії громадян.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Актуальні проблеми підготовки фахівців соціальної сфери: тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції. Хмельницький : ХІСТ Університету «Україна», 2011. 327 с.
2. Актуальні проблеми сучасної соціології, соціальної роботи та професійної підготовки фахівців : Матеріали доповідей та повідомлень Міжнародної науково-практичної конференції / за ред. проф. І.В.Козубовської, проф. Ф.Ф.Шандора. Ужгород, 2016. 230 с.
3. Бакширова Н. Ребенок без папы. Решение проблем неполной семьи. СПб.: Наука и Техника, 2007. 272 с. (серия - Саквояж эскулапа).
4. Баранник Л.Б. Фінансовий механізм системи соціального захисту населення України : проблеми становлення та перспективи розвитку: монографія. Дніпропетровськ : ДДФА, 2012. 496 с.
5. Бичков С.І. Сучасна система соціального захисту в Україні. *Електронний журнал «Державне управління: удосконалення та розвиток»*. 2011. №12.
6. Болотіна Н.Б. Право соціального забезпечення України: системно-структурний аналіз. *Право України*. 2001. № 5. С. 24.
7. Болотіна Н.Б. Право соціального захисту : становлення і розвиток в Україні. К., 2005. 381 с.
8. Борецька Н.П. Концептуальні основи соціального захисту населення. Экономические проблемы и перспективы стабилизации экономики Украины. Донецк : ИЭП НАН Украины, 2013. С. 25.
9. Бурлака О.С. Особливості соціального захисту багатодітних та неповних сімей *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Вип.№2 (ч.1). С.18-22.
10. Бюджетний кодекс України. Закон України від 08.07.2010 р. № 2456-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 50-51. Ст. 572.
11. Варга А. Я. Мать-одиночка. *Аргументы и факты*. 1993. № 52.

12. Василик О. Фінансовий аспект соціальних гарантій населенню. *Економіка України*. 1992. №11. С. 13-21.

13. Воронкова В. Г. Маркетинг соціальних послуг : навч. посіб. Київ. Професіонал, 2008. 575 с.

14. Воротін В.Є., Демчак Р.Є Стратегічні напрями вдосконалення соціального захисту населення як об'єкту державного управління в Україні : методологічні підходи. *Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності*. 2012. Вип.№1 (т.3). С.12-17.

15. Гавриловська К.П. Дослідження особливостей ставлення чоловіків до самотніх матерів. *Психологія та педагогіка: необхідність впливу науки на розвиток практики в Україні: Збірник тез наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 22-23 лютого 2019 року)*. Львів : ГО «Львівська педагогічна спільнота», 2019. Ч.1. С. 6-10.

16. Геєць В.М. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави : національна доповідь. Київ : НВЦ НБУВ, 2009. 687 с.

17. ГО «Об'єднання батьків-одинаків України». URL : <http://mytato.com.ua/>.

18. Горбатюк С. Соціальна робота як засіб впливу на формування соціального самопочуття населення України. *Вісник НАДУ при Президентові України*. 2009. №1. С.229-230.

19. Гордей О.Д. Фінансування соціальних гарантій як чинник зростання суспільного добробуту. *Фінанси України*. 2002. №5. С. 4-55.

20. Гриньова Н. Державні гарантії та пільги : чи потрібні вони, які вони є та якими їм бути. *Україна: аспекти праці*. 1995. №3-4. С. 53-58.

21. Гурко Т.О. Теоретические подходы к изучению семьи : монографія. Москва : Институт социологии РАН, 2010. 176 с.

22. Данилюк О.І. Адресність соціальної допомоги як ефективний інструмент у подоланні малозабезпеченості : теоретичний підхід. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету*. К.-П. 2016. №27. С.88-97.

23. Демографическая политика : осуществление и совершенствование в условиях развитого социализма / отв. ред. В.С. Стешенко. Київ. Наукова думка, 1982. 147 с.

24. Дереха В. В., Багмет М.О. Шляхи вдосконалення системи соціального захисту в Україні : політологічний аналіз. *Сучасна українська політика: політики і політологи про неї*. Київ, Миколаїв : Вид-во «Український центр політичного менеджменту», 2009. Вип. 17. С. 250–258. URL : <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/posibnuku/315/10.pdf>.

25. Дереха В.В. Соціальна і гуманітарна політика : навч. посіб. Миколаїв. 2012. 178 с.

26. Деякі питання відшкодування послуги з догляду за дитиною до трьох років «муніципальна няня» : Постанова Кабінету Міністрів України від 30.01.2019 р. №68. *Офіційний вісник України*. 2019. № 16 Ст. 543.

27. Деякі питання надання одноразової натуральної допомоги «пакунок малюка» при народженні дитини : Наказ Міністерства соціальної політики України від 17.07.2018 №1025. *Офіційний вісник України*. 2018. № 33 Ст. 821.

28. Деякі питання реалізації пілотного проекту із надання при народженні дитини одноразової натуральної допомоги «пакунок малюка» : Постанова Кабінету міністрів України від 20.06.2018 №512. *Офіційний вісник України*. 2018. № 28 Ст. 611.

29. Жовніренко П. Діяльність громадських організацій : корисні поради. *Соціальна політика і соціальна робота. Український науковий і громадсько-політичний часопис*. К. 1999. №3- 4(11-12). С.140-153.

30. Дудкин А. С. Социальная помощь как форма общественных отношений (социально-философский аспект) : дис. ... кандидата филос. наук: 09.00.11 / Пензенский государственный педагогический университет. Пенза, 2006. 213 с.

31. Еремеева А.И. Социальные представления современных женщин об одиноком материнстве : дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05 / Государственный университет управления. Москва, 2016. 173 с.

32. Житловий кодекс Української РСР: від 30.06.1983 №5464-X. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5464-10>.

33. Загальна декларація прав людини: Міжнародний документ : від 10.12.1948. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

34. Здравоохранение в СССР. Статистический сборник. Москва : Госстатиздат ЦСУ СССР., 1960. 187 с.

35. Иванова Е.И., Михеева А.Р. Внебрачное материнство в России. *Социологические исследования*. Москва. 1999. №6. С. 72-76.

36. Иванкина Т.В., Чернишева О.Ф. Государственная помощь семьям, имеющим детей. Москва : Юрид. лит. 1985. 112 с.

37. Каменева Т.М. Материнство в неполной семье : личностные и социальные проблемы : дис. ... канд. социол. наук: 22.00.06 / Курский государственный технический университет. Курск, 2003. 160 с.

38. Капська А. Й., Пеша В.І. Соціальний супровід різних категорій сімей та дітей: навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури. 2012. 231 с.

39. Кодекс законів про працю України: Кодекс України : від 10.12.1971 №322-VIII. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/322-08>.

40. Конончук А.І. Неповна батьківська сім'я як об'єкт соціально-педагогічної роботи : стаття. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя*. 2014. №3. С. 50-56.

41. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР, офіц. текст. Київ : КМ, 2013. 96 с. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

42. Корсаненкова Ю.Б. Социальная поддержка семей с детьми в Российской Федерации : реальность и перспективы : монография. Москва : Волтерс Клувер, 2010. 194 с.

43. Косович В. Якість нормативно-правових актів України : загальнотеоретична характеристика. *Вісник Львівського університету: Збірник наукових праць. Серія юридична*. 2012. Вип. 55. С. 21.

44. Кравченко О.О. До питання надання соціальних послуг саодиноким матерям в Україні. *Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія*. 2018. № 2 (12). С. 58-64.

45. Кузьменко С.Г. Аналіз сучасних форм соціального захисту населення. *Університетські наукові записки*. 2012. №3(43). С. 419–426.

46. Лайкам К. Модели социальной политики. *Общество и экономика*. 2000. № 8. С. 19–26.

47. Лисяк Л. В. Бюджетна політика у системі державного регулювання соціально-економічного розвитку України : монографія. Київ : ДННУ АФУ, 2009. 600 с.

48. Лукашевич Н. П., Туленков Н. В. Социология : учеб. пособие. Київ. 2002. 456 с.

49. Лунякова, Л. Г. О современном уровне жизни семей одиноких матерей. *СОЦИС*. 2001. №8. С. 86-96.

50. Материалы XXVI съезда КПСС / Коммунистическая партия Советского Союза. Москва : Изд-во полит. лит-ры, 1981. С. 176-183.

51. Мельник К. Ю. Соціально-правовий захист працівників органів внутрішніх справ (проблеми теорії та практики) : дис. ... канд. юрид. Наук : 12.00.05 / Національний університет внутрішніх справ. Харків, 2003. 202 с.

52. Михальченко Г.Г. Шляхи удосконалення соціального забезпечення населення. *Донецьк : Економіка і регіон*. ПолтНТУ, 2012. №3 (34). С.174-183.

53. Міська комплексна програма соціального захисту населення міста Запоріжжя на 2019-2021 роки, затвердженої рішенням міської ради від 19.12.2018 №30 (зі змінами).

54. Міщенко Л.О. Сучасний стан соціального захисту та соціального забезпечення населення в Україні в умовах децентралізації: напрями подальшого розвитку. *Електронний журнал «Ефективна економіка»*. 2017. №11.

55. Момотюк Л.Є. Бюджетний механізм забезпечення соціальних гарантій населення України. *Актуальні проблеми економіки*. 2004. №10 (40). С. 172-181.

56. Момотюк Л.Є. Особливості формування соціальних гарантій у ринковій економіці. *Фінанси України*. 2003. №7. С. 84-89.

57. Нартова-Бочавер С.К., Несмеянова М.И., Малярова Н.В., Мухортова Е.А. Ребенок в карусели развода. Москва. Снарк+, ТОО "ТП", 1998. 222 с.

58. Наумова Д.В., Данилова М.В. Особенности детско-родительских взаимоотношений в неполных семьях. *Молодой ученый*. 2014. № 5 (64). С. 537-540. URL : <https://moluch.ru/archive/64/10337/>.

59. Овчарова Р.В., Мягкова М.А. Материнство в неполной семье : монография. Курган : Изд-во Курганского гос. ун-та, 2014. 356 с.

60. Окольчина Т.В. Піклування як соціальне явище у Київській Русі. *Теоретико-методологічні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: Збірник наукових праць*. Київ. 2009. Вип. 14. Книга. I. С. 319-326.

61. Оніщенко Н.М. Проблеми ефективності законодавства та сучасний розвиток. *Віче*. 2007. № 12. С. 5.

62. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України: від 14.01.1998 № 16/98-ВР / Верховна Рада України. К. : *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1998. №23. Ст. 121.

63. Отирба Л.В. Социальное обеспечение по материнству – компонент правовой системы охраны материнства и детства в СССР : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 / Всесоюз. юрид. заоч. ин-т. Москва, 1985. 20 с.

64. Охота на матерей-одинок. В.Владина. URL : <http://ctnsor.net.ua/resonance/191257>.

65. Павлова Л.О. Політико-економічний аналіз системи соціального захисту населення в Україні : дис. ... кан. екон. наук : 08.00.01 / Львівський національний університет ім. Івана Франка. Львів, 2015. 230 с.

66. Пиголкин А.С. Подготовка проектов нормативных актов: организация и методика. Всесоюзный научно-исследовательский институт советского законодательства. Москва. Юрид. лит., 1968. 167 с.

67. Підтримка одиноких матерів/батьків, які самі виховують дітей. Офіційний інтернет-портал Київської міської державної адміністрації. URL : <http://kievcity.gov.ua/news/5872html>.

68. Податковий кодекс України: від 02.12.2010 №2755-VI. *Голос України*. 2010. № 229 (№ 229-230). URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/page18>.

69. Поляк Н. Удосконалення системи соціального забезпечення населення в Україні. *Україна: аспекти праці*. 2011. №3. С. 23-30.

70. Пономарьов П.А., Штильников Д.Е. Особенности психического развития детей в неполных семьях. *Молодой ученый*. 2017. №14 (148). С. 191-194. URL : <https://moluch.ru/archive/148/41660/>.

71. Порядок призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми, затверджений постановою КМУ від 27.12.2001 р. №1751. *Офіційний вісник України*. 2001. № 52. Ст.2365

72. Права дитини : від витоків до сьогодні: зб. текстів, метод. та інформ. матеріалів : метод. видання/ авт.-упор. Г.Н. Локтіонова, Л.В. Пироженко, О.В. Сухомлинська та ін. Київ : Либідь, 2002. 280 с.

73. Право соціального захисту. Становлення і розвиток в Україні. Конспект лекцій. URL : <http://readbookz.com/books/173.html>.

74. Приймак В. Пропозиція робочої сили на поточному ринку праці України та багатофакторний аналіз. *Україна: аспекти праці*. 2001. № 2. С. 3-9.

75. Про введення в дію кодексу законів про шлюб, сім'ю і опіку : Постанова ВЦВК РРФСР: від 19.11.1926.

76. Про відпустки : Закон України : від 15.11.1996 №504/96-ВР. *Офіційний вісник України*. 1997. № 2. Ст.4. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/504/96-%D0%B2%D1%80>.

77. Про внесення змін до деяких законів України з питань надання допомоги малозабезпеченим сім'ям : Закон України: від 24.10.2002 №208-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2002. №35. Ст. 290. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/208-15>.

78. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії : Закон України : від 05.10.2000 № 2017-III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2000. № 48. С. 409.

79. Про державну допомогу сім'ям з дітьми : Закон України : від 21.11.1992 №2811-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1993. № 5. Ст. 21. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2811-12>.

80. Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям : Закон України : від 01.06.2000 №1768-III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2000. № 35. Ст. 290. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1768-14>.

81. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : Закон України від 13.01.2005 р. № 2342-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2005. № 6. Ст. 147.

82. Про затвердження Державної цільової соціальної програми підтримки сім'ї до 2016 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 15.05.2013 р. № 341. *Офіційний вісник України*. 2013. № 37. Ст. 1311.

83. Про затвердження плану заходів на 2020 рік з реалізації Стратегії подолання бідності : розпорядження Кабінету Міністрів України : від 03.03.2020 №202-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/202-2020-%D1%80#Text>.

84. Про затвердження положення про порядок призначення і виплати допомоги вагітним жінкам, багатодітним і одиноким матерям : Постанова Ради Міністрів СРСР : від 12.08.1970 №659. http://www.poltavalk.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1477:2010-11-26-07-47-20&catid=2&Itemid=3.

85. Про затвердження Порядку здійснення соціального супроводу центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді сімей та осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах : Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 25.04.2008 №1795. *Офіційний вісник України*. 2008. № 40. Ст.1334. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0471-08>.

86. Про затвердження Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми : Постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2001 р. №1751. *Офіційний вісник України*. 2001. № 52. Ст. 2365.

87. Про збільшення державної допомоги вагітним жінкам, багатодітним і одиноким матерям, зусиллям охорони материнства і дитинства, про встановлення почесного звання «Мати-героїня» і заснування ордена «Материнська слава» і «Медалі Материнства» : Указ Президії Верховної Ради СРСР: від 08.07.1944. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/PC440001>.

88. Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні : Закон України від 21.03.1991 р. № 875-ХІІ // *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1991. № 21. Ст. 252.

89. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 р. 2402-ІІІ. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. №30. Ст. 142.

90. Про практику розгляду судами трудових спорів: Постанова Пленуму Верховного Суду України : від 06.11.1992 №9. *Вісник Верховного Суду України*. 1998. №3.

91. Про прожитковий мінімум : Закон України від 15.07.1999 р. №966-ХІV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1999. №38. Ст.348. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966-14>.

92. Про соціальні послуги : Закон України : від 09.06.2003 №966-ІV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003. №45. Ст.358. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/966-15>.

93. Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи : Закон України від 28.02.1991 р. №796- ХІІ. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1991. № 16. Ст. 200.

94. Руженський М.М. Соціальний захист населення в умовах формування ринкової моделі економіки України : монографія. Київ : ІПК ДСЗУ, 2013. 318 с.

95. Самойленко Н.А. Сучасний стан соціального захисту населення в Україні. *Молодий вчений*. 2017. №11 (63). С. 476 -479.

96. Сильченко С.А. Деякі проблеми сучасного стану соціального законодавства. *Право і безпека: Науковий журнал*. 2011. № 4(41). С. 245.
97. Сирота І. М. Право пенсійного забезпечення в Україні : курс лекцій. Київ : Юринком Інтер, 1998. 288 с.
98. Сіленко А.О., Коляденко В.А. Соціальна держава: тернистий шлях до визнання. Світовий досвід і перспективи України: монографія. Київ : Вид-во "ТЕС", 2002. 357 с.
99. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 р. № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2002. № 21. Ст. 135.
100. Соціальна політика та економічна безпека / під заг. ред. Є.І. Крихтіна. Донецьк : Каштан, 2004. 336 с.
101. Соціальна робота в Україні : навч. посіб. / заг. ред. І.Д. Зверєвої, Г.М. Лактіонової. Київ : Науковий світ, 2003. 223 с.
102. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми : посіб. у 2-х ч.; Ч. І. Сучасні орієнтири та ключові технології / З. П. Кияниця, Ж. В. Петрочко. Київ : ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. 256 с.
103. Соціальна робота з різними групами клієнтів : курс лекцій / уклад. Морщакова О. С. Тернопіль : ТНЕУ, 2014. 75 с. – URL : <http://dspace.tneu.edu.ua/handle/316497/26478>.
104. Соціальна робота : становлення, перспективи, розвиток/ Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції, 5-6 червня 2020 р. / за заг. ред. : Нагірняка М.Я. Львів : ЛДУ БЖД, 2020. 285 с.
105. Соціальний захист населення України : монографія / авт. кол. І.Ф. Гнибіденко, М.В. Кравченко, О.Ф. Новікова та ін.; за ред. М.В. Вакуленка, М.К. Орлатого. Київ : НАДУ, 2009. 212 с.
106. Сташків Б.І. Теорія права соціального забезпечення : навч. посіб. Київ : Знання, 2005. 693 с.
107. Стенограма Парламентських слухань «Сімейна політика в Україні – цілі та завдання». URL : http://static.rada.gov.ua/zakon/new/par_sl/sl1706115.htm.

108. Стеценко Т.О. Інститут адресної допомоги в системі пом'якшення наслідків фінансово-економічної кризи. *Вісник Чернівецького університету*. 2009. Вип. 493. Серія «Економіка». С. 56-60.

109. Ступак Ф.Я. Благодійність та суспільна опіка в Україні (кінець XVIII – початок XX ст.). Київ : Інститут історії України НАН України, 2009. 269 с.

110. Теорія держави і права : підручник / за ред. О.В.Петришина. Харків : Право, 2014. 368с.

111. Трубавіна І. М. Соціальний супровід неблагополучної сім'ї: наук.-метод. матеріали Київ : ДЦССМ, 2003. 86 с.

112. Тюльпа Т.М. Історія становлення та розвитку соціальної допомоги. Навчально-методичний посібник. Глухів : РВВ ГДПУ, 2008. 53 с.

113. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами (ратифіковано Законом №237/94-ВР від 10.11.94 р.) Зі змінами відповідно до Протоколу до Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами про Рамкову угоду між Україною та Європейським Спів-товариством про загальні принципи участі України в програмах Співтовариства від 22.11.2010 р. (ратифікований 21.09.2011 р.). URL : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=998_012&p=1318403142627796.

114. Удалова Т.М. Особливості соціального захисту дітей та матерів України в роки Другої світової війни (1939-1945 рр.). *Український історичний журнал*. 2004. № 5. С. 45-54. URL : [http:// archive. nbuv. gov.ua/ portal/ soc_gum/lipd/2009_1/14Udalova.htm](http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/lipd/2009_1/14Udalova.htm).

115. Устинов С.О. Співвідношення термінів соціального захист та соціальне забезпечення в законодавстві України. *Юрид. наука і практика*. 2011. № 2. С.90-95.

116. Фирсов М.В. История социальной работы в России : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. Москва : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1999. 400 с.

117. Хамитов Н.В. Философия одиночества. Опыт выживания в проблему. Київ : Наукова думка, 1995. 60 с.
118. Холостова Е.И. Социальная работа : учеб. пособие. Москва : ИТК «Дашков и К», 2009. 860 с.
119. Хомич І. Ю. Особливості соціальної допомоги як форми соціального забезпечення населення України. *Форум права*. 2013. № 3. С. 717–724. URL : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_3_118.pdf.
120. Целуйко В.М. Неполная семья : Информационно-методические материалы к курсу «Семьеведение». Волгоград : Перемена, 2000. 448 с.
121. Цимбалюк С. Компенсаційний пакет : сутність, структура, вимоги щодо формування. *Україна: аспекти праці*. 2011. №1. С. 3-10.
122. Чеканська О.А. Особливості психологічного здоров'я матерів, які виховують дітей у неповних сім'ях / О.А. Чеканська, Ю.П. Данчук // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Г.С.Костюк Інститут психології Національної академії педагогічних наук України / наукове редагування С.Д. Максименко, Л.А.Онуфрієва. Випуск 29. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2015. С. 740–751. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pspl_2015_29_66.
123. Чеховська І. В. Державна матеріальна підтримка сімей в Україні : проблеми та напрями реформування. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского*. 2012. Т. 25 (64), № 1. С. 342–352. (Серия «Юридические науки»).
124. Чеховська І. В. Державна сімейна політика в Україні : теорія та практика реалізації: монографія. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута», 2013. 736 с.
125. Чеховська І. В. Державна соціальна допомога сім'ям в Україні: аналіз правозастосовної практики. *Університетські наукові записки*. 2011. № 4. С. 255–261. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2011_4_39.

126. Чеховська І. В. Соціальний захист одиноких матерів : аналіз основних положень законодавства. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та праутика)*. 2017. №1 (5). С. 191–201.

127. Чи залишать виплати одиноким матерям у наступному році? URL : <http://val.ua/uk/90086>. <http://chernivtsy.eu/portal/4/pro-zminy-rozmirivsotsialnyh-vyplat-v-2017-rotsi-93802.html>.

128. Шайхатдинов В. Ш. Право социального обеспечения Российской Федерации : учебное пособие. Екатеринбург, 1996. Вып. 1. 383 с.

129. Шебанов А. Ф. Некоторые вопросы нормативных актов в связи с систематизацией советского законодательства. *Сов. государство и право*. 1960. № 7. С. 140–142.

130. Шумило М.М. Криза джерел права соціального забезпечення як причина кодифікації пенсійного законодавства. *Держава і право : зб. наук. праць*. 2010. Вип. 49. с. 306.

131. Щодо вдосконалення пенсійного законодавства в Україні. Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень. *Серія «Соціальна політика»*. 2015. №19. URL : <http://www.niss.gov.ua/articles/1830>.

132. Якуненко Н. Аналіз ефективності системи державної соціальної допомоги в Україні. *Україна: аспекти праці*. 2002. №1. С. 15-22.

133. Ярошенко І.С. Право соціального забезпечення: навч. посіб. Київ :КНЕУ, 2005. 232с.

134. ESSPROS Manual. The European System of integrated Social protection statistics (ESSPROS) URL : Brussels: Eurostat, 2008.

135. Murray Ch. In Pursuit of Happiness and Good Government. New York, 1988. 58 p.

136. Zastrow Ch. Introduction to Social welfare institutions. Social problems, services and current issues. *The Dorsey press. Homewood, Minds*. 1982. P. 12.

ДОДАТКИ

Додаток А

Діюча законодавча база із забезпечення
соціального захисту матерів-одиначок в Україні

Закон	Дата прийняття	Основний напрям дії закону
«Про зайнятість населення»	01 березня 1991 р.	Забезпечує право матерів-одиначок на отримання робочого місця з гарантованим доходом
«Про прожитковий мінімум»	15 липня 1999 р.	Визначає прожитковий мінімум, закладає правову основу для його встановлення, затвердження та врахування під час реалізації державою конституційної гарантії громадянам на достатній життєвий рівень. Прожитковий мінімум – вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, забезпечення її здоров'я, продуктів харчування, а також набору непродовольчих товарів, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості. Прожитковий мінімум береться за основу для розрахунку соціальної допомоги самотнім матерям та малозабезпеченим сім'ям з дітьми.
«Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування»	14 січня 1998 р.	Затверджено принципи та загальні правові, фінансові та організаційні засади загальнообов'язкового державного соціального страхування самотніх матерів в Україні
«Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття»	02 березня 2000 р.	Забезпечує виконання засад щодо загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття, гарантуючи державну підтримку тимчасово безробітній самотній матері
«Про державну соціальну допомогу»	01 червня 2000 р.	Спрямований на реалізацію конституційних гарантій права матерів-одиначок на соціальний

малозабезпеченим сім'ям»		захист, забезпечення рівня життя не нижчого від прожиткового мінімуму, шляхом надання грошової допомоги найменш соціально захищеним сім'ям одиноких матерів
«Про державну допомогу сім'ям з дітьми»	21 листопада 1992 р.	Встановлює гарантований державою рівень матеріальної підтримки матерів-одиначок шляхом надання державної грошової допомоги з урахуванням складу сім'ї, її доходів та віку дітей і спрямований на забезпечення пріоритету державної допомоги одиноким матерям в загальній системі соціального захисту населення
«Про охорону дитинства»	26 квітня 2001 р.	Визначає охорону дитинства в Україні як стратегічний загальнонаціональний пріоритет з метою забезпечення прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист та всебічний розвиток, встановлює основні засади державної політики у цій сфері
«Про соціальні послуги»	19 червня 2003 р.	Визначає основні організаційні та правові засади надання соціальних послуг особам, які перебувають у складних життєвих ситуаціях та потребують сторонньої допомоги. Соціальні послуги – комплекс правових, економічних, психологічних, освітніх, медичних, реабілітаційних та інших заходів, спрямованих на окремі соціальні групи чи індивідів, які перебувають у складних життєвих ситуаціях та потребують сторонньої допомоги, з метою поліпшення або відтворення їх життєдіяльності, соціальної адаптації та повернення до повноцінного життя

**Декларація
академічної доброчесності
здобувача ступеня вищої освіти ЗНУ**

Я, Гмирянська Наталія Володимирівна, студентка 2 курсу магістратури, форми навчання заочної, факультету соціології та управління, спеціальність «соціальна робота», адреса електронної пошти gmiryanskayanatali3@gmail.com,

– підтверджую, що написана мною кваліфікаційна робота на тему «Еволюція концепції соціального захисту матерів-одиначок в Україні» відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, що визначені у ст. 42 Закону України «Про освіту», зі змістом яких ознайомлена;

– заявляю, що надана мною для перевірки електронна версія роботи є ідентичною її друкованій версії;

– згодна на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності у будь-який спосіб, у тому числі за допомогою інтернет-системи, а також на архівування моєї роботи в базі даних цієї системи.

Дата _____ Підпис _____ ПІБ (студент) Гмирянська Н.В.

Дата _____ Підпис _____ ПІБ (науковий керівник) Приймак О.М.